

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΚΑΙ Η ΛΥΡΙΚΗ ΤΟΛΜΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ

Α'

Φαίνεται πως ή μεγάλη και αύθεντική φωνή, που από καταγωγή κόσμου, αποβλέποντας στην αιώνια επικαιρότητα των συναισθημάτων, υπαγορεύει στους ποιητές την ανάγκη της ρυθμικής τους έξομολόγησης, αφού πρώτα επιβάλλει μια δίχως έλεος σύγκρουση με την πραγματικότητα, δε νοιάζεται πια και πολύ για το πώς ή με ποιά μέσα θα εκπληρωθεί ο παράξενος χρησμός της. Έλευθερος μένει ο καθένας να στοχαστεί, ότι στην ποίηση δεν υπάρχουν καλά και κακά αποτελέσματα. Κι' ότι μονάχα, όταν αυτά τ' αποτελέσματα κλείνουν τη δυνατότητα να προκαλούνε κάθε φορά που αγγίζουν τον αναγνώστη μια σπίθα ίση σε ένταση με κείνη που πρωτοινάχτηκε από την επαφή του ποιητή με τον κόσμο, τότε ο δρόμος που όδηγησε ως εκεί αξίζει να ξανατηχήσει από τα πέλματα του μελετητή, που θα τον ξαναπάρει για δικό του λογαριασμό, παρατηρώντας με ποιό τρόπο ένα οποιοδήποτε θέμα έσωσε ή καταβαράθρωσε την απελευθέρωση του συναισθήματος.

Έτσι, αν και δε μ' έγκαταλείπει εύκολα ή έντύπωση της μέρας που με βρήκε κάπως ξαφνιασμένο να πρωταντικρύζω το ήρωϊκό αέρακι των Ώδων, κρέμομαι πάντοτε από την αμφιβολία αν ήταν ο *τόνος της φωνής* του Ανδρέα Κάλβου περισσότερο, ή τα *θέματα* κι' οι *ιδέες* του, που ήξεραν από μιας αρχής να μου επιβληθούν και να με γοητεύουν. Μέσα στην έρημο των καθαρευουσιάνων και την ξερολιθιά των πρώτων δημοτικιστών, απάνω και από των δυο το θεματογραφικό και ασυγκίνητο νανούρισμα, ή μορφή του Κάλβου ανέβαινε μπροστά στα μάτια μου τυλιγμένη μ' ένα Λυρικό μυστήριο. Έπειδή μάλιστα ή έλξη που άσκούσε απάνω μου αυτό το μυστήριο δεν έπαψε ποτέ να είναι μεγάλη, ξαναγύριζα πολύ συχνά στις Ώδες, αφήνοντας τον έαυτό μου να ψευτοπιστεύει, πως είτε ή έλλειψη μιας προσωπογραφίας που θα συγκεκριμενοποιούσε τη μορφή του ποιητή, (ένω άφηνε

τώρα ελεύθερη τη φαντασία μου να τη φτιάξει σύμφωνα με τις ιδιοτροπίες της μέσα σε πολύ πιο εύρύχωρα πλαίσια), είτε το σύνολο των ιδιορρυθμιών της τεχνικής του, που ξεσυνήθιζε την άκοή και την καθιερωμένη αντίληψη των λυρικών εικόνων, ήταν οι αποκλειστικές αιτίες της ανήσυχης αυτής γοητείας του. Έλεγα ακόμη πως αν ή φύση του μυστηρίου αυτού είτανε διαφορετική, αν έβγαινε δηλαδή σαν ώριμο αποτέλεσμα μιας αντίληψης του κόσμου, θα με άφηνε να συζητώ ξέγνοιαστα μαζί του, χωρίς να γυρευτώ, παρερμηνεύοντας και τις προθέσεις του, άλλες μάταιες ανακαλύψεις. Αλλά έδω, ή προσωπικότητα ολάκαιρη, το ένοιωθα, τοποθετούσε μόνη της έρωτηματικά. Η αίσθητική τά υπογράμμιζε. Κάτω από τις σπαθιές του Εικοσιένα, πίσω από την επίμονη λάμψη της Άρετης, μέσα στην ίδια την υπεργλυκυτάτην έλευθερίαν, μου έκανε νόημα κάτι άλλο πιο βαθύ, πιο ουσιαστικό, πιο πονεμένο. Κύτταζα για χιλιοστή φορά τον άνθρωπο, έτσι καθώς μου τον είχανε κληρονομήσει σχολιαστές και βιογράφοι του (1), κύτταζα τον άνθρωπο και το έργο του άξεχώριστα: «Ένας γέροντας μικροκαμωμένος, φαλακρός, με μύτη μεγάλη και ρούχα κατάμαυρα, στεκότανε μπροστά μου σαν το κοράκι. Με τη μεγάλη του μόρφωση κρυμμένη κάτω από ένα χαρακτήρα σχεδόν αποκρουστικό, αποφεύγει τον κόσμο, κλείνεται στον έαυτό του γεμάτος ιδιοτροπίες, έγωϊσμούς και θυμούς άκατανόητους. Λεπτότατα είναι τα νήματα που τον δένουν με τα έγκόσμια. Η έκρηξη της ζωής, ή μεγάλη θερμότητα της φύσης, το αισθησιακό πάθος, ή άφή της παντοτεινής κίνησης των πραγμάτων, δεν τον αγγίζουν. Ο Έρωτας; Μήτε αυτός, άλλοίμονο! Δυο γάμοι του μοιάζουν περισσότερο με βιωτικές επιταγές. Η επαφή του με τους ανθρώπους;

(1) Για τις βιογραφικές πληροφορίες στηρίζομαι αποκλειστικά στη μελέτη του Κώστη Παλαμά «Κάλβος ο Ζακύνθιος» («Πρώτα Κριτικά», Φέβρης 1913) και στην εισαγωγή του Μαρίνου Σιγούρου («Έκδοση των «Απάντων Κάλβου» από τον «Στοχαστή», 1927).

Σειρὰ ἀπὸ θλιβερὰ καὶ ἀπογοητευτικὰ ἐπεισόδια. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ποὺ μοιάζει νᾶχει ἐξορίσει ἀπὸ μέσα του κάθε ἀτομικὴ ἐπιδίωξη, νᾶχει θυσιάσει κάθε προσωπικὴ του φιλοδοξία, ἕναν δείχνει νὰ ἔχει σκοπὸ ἀποκλειστικόν: Πῶς θὰ ἐξυπηρετήσῃ καλλίτερα τὴν ἔντονη φιλοπατρία ποὺ τὸν φλογίζει, πῶς θ' ἀνεβάσῃ ἐκείνους ποὺ θὰ τὸν ἀκούσουν ὡς τὸ μοναδικὸ ὕψος τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἀπλώνεται κιόλας μπροστὰ του σὰν σκοπὸς, ποὺ γιὰ τὴν ἐπιτυχία του εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιστρατευτοῦν ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, νὰ μὴν ἐξαιρεθεῖ οὔτε ἡ ποίηση. Αὐτὴ θὰ γυμνάσῃ τις ψυχὲς τῶν Ἑλλήνων, αὐτὴ θὰ τοὺς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν τρυφήν ἀντίληψη τῆς ζωῆς, θὰ τοὺς προτρέψῃ στὴν ἀσκηση τοῦ κορμιοῦ, στὴ λιτότητα, στὴν πίστη. Ὁ ἴδιος, δίνοντας τὸ παράδειγμα, ἐπιβαίνει κηόλας μὲ λυρικά φτερά τὰ κρημνά τῆς Ἀρετῆς. Τὸ καύχημα τῆς ἀρχαίας δόξης ποὺ ὀλοένα ἐπικαλεῖται τὸν δίνει καὶ πάλι μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, τὸν βάζει νὰ μιλεῖ μὲ τὴ γλῶσσα τῶν μύθων τῆς, ν' ἀνασταίνει στὴν ἴδια γῆ τὴν ὠδὴ ποὺ ἰσάξια θὰ ψάλλει καινούριους ἥρωες, ποὺ θ' ἀφήσῃ νὰ περάσουν μὲ τις βράκες καὶ τὰ φέσια τους, μὲ τὸν πολεμόχαρο χτύπο τῶν σπαθίων τους, ὁ Μπότσαρης, ὁ Κανάρης! Ὁ ἴδιος πόθος τῆς ἀρχαιοπρέπειας γεννάει καὶ ὅλες τις ἰδιορρυθμίες τοῦ ὕφους του: Πινδαρικά ἐπίθετα, ἀσυναίρετα τῆς ἰόνιας διαλέκτου, στίχους τονικούς, ἔλλειψη ὁμοιοκαταληξίας, θὰ πρέπει, λησμονώντας τα ὅσο μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης, νὰ μὴ βλέπει κάθε φορὰ μπροστὰ του, παρὰ τὴν ἀγνή μορφή ποὺ κερδίζει τὴν ἐλευθερία, νὰ μὴ δίνει διέξοδο παρὰ—σ' αὐτὴ μονάχα—τὴ θερμὴ φωνὴ τῆς πατρίδας:

Ἦ Ἑλλάς, ὦ πατρίς μου
ἐλπίδων γλυκυτάτων
Μήτηρ! Σὲ βλέπω ἀκόμα
ζῶσαν καὶ μαχομένην
καὶ ἀναλασβάνω.*

Ἴδου λοιπόν τελειωμένο μπροστὰ μου τὸ πορτραῖτο τοῦ ἰδιορρυθμοῦ Ζακυνθίου. Πολὺ σωστό, πολὺ λογικόν—δὲ μπορῶ νὰ τὸ ἀρνηθῶ—φαίνεται πρὸ πάντων δίκαιο κι' εὐκολοαπόδειχτο. Ἀλλὰ γιατί... γιατί ἄραγε νὰ μὴ μένω διόλου ἰκανοποιημένος; Γιατί νὰ ἔχω τὴ συναίσθηση ὅτι ἀφῆν ἀπ' ἕξω ἕνα ποσοστὸ τῆς βαθύτερης σημασίας του, ὅτι παραμορφῶν καὶ ἀπὸ τὴν πραγματικότητά του; Ἀλήθεια, μὲ συνεπαίρνει ἡ ἐντύπωση ὅτι ἐπιχειρῶ μίαν ἐπιπόλαιη ἂν ὄχι κακὴ πράξη, κάνοντας ἀνεπιφύλαχτα δεκτὸ ἕναν παρόμοιο ἀπολογισμὸ τῆς προσωπικότητάς του, καταλογίζοντάς του ἴσως ἕνα μέρος μονάχα ἀπ' ὅ,τι στὴν πραγματικότητα ἀντιπροσώπευε, βλέποντας ἀπλά καὶ μόνο τὴν ἐπιφάνεια τῶν πράξεων του μέσα στὴ ζωὴ καὶ τὴν ποίηση. Καὶ εἶτε γιατί φοβᾶμαι, εἶτε γιατί διστάζω, εἶτε γιατί δὲν εἶμαι ἰκανὸς νὰ πάω πιὸ μέσα, πιὸ βαθειά,

κάτι μοῦ λέει πῶς δὲ στέκομαι σωστὰ ἀπέναντί του, κάτι ποὺ μοιάζει σὰν διάχυτο παράπονο, σὰν ἀνάλαφρη πικρία, μοῦ λέει πῶς ἴσως καὶ νὰ τὸν προδίδω.

Μὰ ὄχι, λοιπόν! Πρέπει, εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ξαναπάρω ἀπ' τὴν ἀρχή, κι' ἀκόμη μιὰ φορὰ χωρὶς προκατάληψη. Τότε, σβύνω μὲ φανατισμὸ τὸ φανταστικὸ πορτραῖτο ἀπὸ μπροστὰ μου, ὄχι ἀποστρέφοντας, ἀλλ' ἀπεναντίωσά τὰ μάτια μου ἐπάνω του, ζητώντας νὰ λησμονήσω ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔτοιμα μοῦ εἶχανε, μὲ τὴν παρακινδυνευμένη ἐπιμέλεια τρίτων, παραδοθεῖ. Παρατηρῶ... παρατηρῶ μὲ προσοχή, τὴ ζωὴ καὶ τις ὁδὲς του, τις ὁδὲς καὶ τὴ ζωὴ του, παρατηρῶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Καὶ καθὼς μερικὲς φορὲς, κρατώντας μπρὸς καὶ πολὺ κοντὰ στὰ μάτια μας μίαν ὁποιαδήποτε ζωγραφιά, μιὰ φωτογραφία προσώπου ἀγαπημένου, ἀρχίζουμε νὰ χάνουμε σιγὰ-σιγὰ τὴ συγκεκριμένη μορφή του καὶ νὰ τὴ βλέπουμε νὰ χωρίζεται σὲ δύο, σὲ τρεῖς ἄλλες μορφές ποὺ ξεκολλοῦν ἀπάνω ἀπὸ τὴν πρώτη καὶ στέκουνε πλάϊ τῆς ἀριστερᾶ ἢ δεξιᾶ, ἔτσι κι' ἐδῶ, πλάϊ ἀπὸ τὴ γνωστὴ καὶ παραδομένη μορφή τοῦ Κάλβου ποὺ κρατᾶω μπρὸς καὶ πολὺ κοντὰ στὰ μάτια μου, ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζονται πλάϊ τῆς, ἀριστερᾶ καὶ δεξιᾶ, δύο ἄλλες μορφές, ποὺ τὴ φορὰ τούτη ὅμως δὲν εἶναι πανομοιότυπες. Μέσα τους νὰ ἐνσαρκώνονται ἄραγε οἱ ἀγνοημένες πρώτες φύσεις τοῦ ποιητῆ, ποὺ ἡ ἐλεύθερη παρατήρησή μου, ἐπιχειρώντας μιὰ ψυχικὴ ἀναδρομὴ μέσα ἀπὸ τὴ δεύτερη ἢ τὴν τρίτη σημασία τοῦ ἔργου καὶ τῆς ζωῆς του, ἐπίστεψε ὅτι βρῆκε; Νὰ βρίσκομαι μπροστὰ σὲ μιὰ πρωταρχικὴ φυσιογνωμία ποὺ οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς καὶ ὁ χρόνος συνομήτησαν νὰ μεταμορφώσουν;

Δὲ ζητῶ νὰ στηρίξω σὲ μιὰ κακὴ τάχα ἴσαμε σήμερα ἐρμηνεῖα τῶν Ὁδῶν, ἢ σὲ παραμορφωμένες ἴσως πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ δημιουργοῦ τους μίαν ὁποιαδήποτε διαφωνία. Μόνο κυττάζοντας τὴν τελειωτικὴ μορφή τοῦ ποιητῆ μας, δοκιμάζω νὰ παρακολουθήσω πῶς, καὶ μὲ ποιὸ τρόπο, ἔφτασε ὡς αὐτὴ. Δὲν εἶναι σπάνιο, ἀπεναντίας εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ συνηθισμένο πρᾶγμα, νὰ περιορίζεται ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς πνευματικῆς φυσιογνωμίας ἀπὸ συνθήκες τοπικὲς ἢ χρονικὲς, ποὺ καταντοῦν νὰ ὀρθώνουν ἐπάνω σὲ μίαν ὀριστικὰ ὕφασμένη ὀθόνη, μιὰ δεύτερη, μιὰ τρίτη ἢ μιὰ πολλοστὴ μορφή, ποὺ ἐμεῖς—ὄχι χωρὶς κάποια ἐπιπολαιότητα—τείνουμε ὕστερα νὰ παραδεχτοῦμε σὰν μόνη ἀληθινή. Ἔτσι ἀρχίζω τὴν ψυχικὴ ἀναδρομὴ μου μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κάλβου καὶ τῆς ἐποχῆς του, φτάνοντας ὡς τις πρώτες-πρώτες γραμμὲς τῆς νεανικῆς του ὑπόστασης, δηλαδὴ πολὺ πρὶν ἀπὸ μερικὰ γεγονότα (ὅπως ἡ οἰκονομικὴ του κατάσταση, ἀλλὰ καὶ, πρὸ πάντων, ἡ ὑπόθεση τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης), ποὺ μὲ τὴ συνδυασμένη ἐπέμβασή τους ἔστρεψαν τὸ τιμὸν

τοῦ ταξιδιοῦ του μέσα στὴ ζωὴ, καὶ ὠρίσαν μιὰ κοίτη διαφορετικὴ στὴ ροὴ τῶν λόγων καὶ τῶν ἰδεῶν του.

Πρῶτος ὁ Παλαμᾶς, μὲ τὴν κριτικὴ δέξια πού δὲν ἔπαυε νὰ τὸν χαρακτηρίζει ὅσο βρισκότανε στὴν ἀνοδο, καὶ πού τοῦ εἶτανε ἄλλωστε ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ξεδιαλύνει τὴ μωρία τῆς καθαρεύουσας ἀνικῆς νοοτροπίας, δοκίμασε νὰ φανταστῆ ἕνα ἔργο Κάλβειο ξετυλιγμένο ἐν ἀποουσία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. «Τίς οἶδεν, γράφει, ἐάν ἐγεννᾶτο χρόνος τινὰς βραδύτερον ἢ ἄλλως πῶς ἐφθόνηι περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ποιήσεως, τίς οἶδεν ἂν δὲν ἀπέπρεον τῆς Λύρας τοῦ τόνοι βαρύθυμοι καὶ ἀπαισιόδοχοι ἔλεγχοι;» Δοκιμάζοντας μόνο τὴν ὄχι στατικὴ αὐτὴ κριτικὴ, ὁ Παλαμᾶς δὲ φτάνει ὡς τὴν ἄκρη, σταματᾷ σ' ἕνα σημεῖο πού δὲν εἶναι δυστυχῶς ἀρκετὸ γιὰ νὰ ξεσκεπάσει ὀλάκαιρο τὸ μυστικόν. Παρουσιάζει ἔτσι ἕνα βαρύθυμο καὶ ἀπαισιόδοχο ποιητὴ, δίχως ν' ἀναλογιστῆ ὅτι στὴ διαμόρφωσή του αὐτῆ, ὁ ἀγῶνας τοῦ 21, δεσμεύοντας τὰ πάντα, δεσμεύοντας ἀκόμα καὶ τὴν ποίηση, τὸν ἀπότρεψε ἀπὸ τὴν πρώτη φύση του, τὸν συμμόρφωσε κάτω ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς Ἀρετῆς, μέσα σὲ σπαρτιατικὰ ἰδανικά, ἰδανικά πού ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ἄρμοζαν στίς ἄλλες γραμμὲς τῆς εὐπλαστῆς νεανικῆς του ἰδιοσυγκρασίας τοῦ γέννησαν τὴ νοσταλγία, τὴν καταπιεσμένη νοσταλγία, σύμβολο ἀσφαλέστατο τῆς βαρυσυμίας. «Ὅσο γιὰ μένα, ἡ πρώτη του αὐτὴ φύση εἶναι ριζικὰ διαφορετικὴ. Δὲ δυσκολεύομαι διόλου νὰ μακρύνω ἀπὸ τὸ μαυρο-ντυμένο καὶ ἀσκητικὸ γεροντάκι, γιὰ νὰ δῶ μπροστά μου ἕνα νέο ζωηρὸ καὶ ἀντάρτη, γεμάτον ἀπὸ ἐλπίδες συγκεκριμένες, ἔρωτα γιὰ τὴ ζωὴ αὐτὴ καθαυτὴ, ἔρωτα γιὰ τὸν ἔρωτα, ἕνα νέο πού ἡ δύναμή του δὲν ἔχει ἀκόμα ἴσως ὑπολογίσει καλὰ τίς ἀντιξοότητες τοῦ καθημερινοῦ βίου. Αὐτὸς ὁ νεανικὸς Κάλβος, αὐτὸς ὁ ζωντανὸς ἔφηβος μὲ τὴν ἀμίαντη δροσιά τῆς ψυχῆς του καὶ μὲ τὴν ὀρμὴ τοῦ κορμιοῦ του ἀνεπιφύλαχτη, στηλώνει πάντοτε ἀπὸ τὸ λιβόρνο ὅπου βρίσκεται, τὰ ὀρθάνοιχτα καὶ ἀχόρταγα μάτια του ἐπὶ τὸ μέγα πρόσωπον τῆς γῆς πολυβοτάνου, κεῖ ὅπου καθαρὸς ὁ ἀέρας πάντα γελᾷ, κεῖ ὅπου ὁ ἥλιος φαίνεται στὸν ὀρίζοντα ὡς ἄν χαρᾶς ἰδέα καὶ τὰ πολλὰ νησὶα δείχνει τοῦ Αἰγαίου!»

Θὰ μπορούσε στ' ἀλήθεια νὰ κάνει ἐκεῖ μιὰ ζωὴ ἐλευθερὴ, ἐπάνω στὰ εὐτυχισμένα χῶματα, μέσα σὲ πλούσια περιβάλλια, μαζί «μὲ κοράσια πῶχουν ψυχὴν σὰν φλόγα, χεῖλη σὰν δροσισμένα ρόδα, λαιμόν σὰν γάλα». Ἡ ἀκόμα, ὕστερα ἀπὸ κάποιο μεγαλόπρεπο δεῖλι, «ὅταν τὸ ἐσπέριον ἄστρον ὁ οὐρανὸς ἀνάπτει», θὰ μπορούσε νὰ δοκιμάσει τὴν ἀπροσδιόριστη—τόσο γλυκεῖα καὶ τόσο πικρὴ μαζί—γεύση τῆς ζωῆς, ν' ἀναζητήσῃ μέσα στὰ «γέμοντα ἔρωτος καὶ φωνῶν μουσικῶν θαλάσσια ξύλα, τὸ σῶμα καὶ τὸ στή-

θος τῶν λαμπρῶν Ζακυνθίων—ἄνθος παρθένων!» Θὰ μπορούσε, τέλος, νὰ γείρει πίσω τὸ κεφάλι του, εὐτυχισμένος, ἐνῶ μέσ' ἀπὸ τὴ μεγάλη καρδιά τῆς θάλασσας θᾶφταναν ἀπὸ πολὺ μακρὰ—«τῶν πλεόντων τὰ ἔια μόλα...» Θὰ μπορούσε... Γι' αὐτὸ καὶ μὲ κόπο συγκρατεῖ μιὰ κραυγὴ πού ἔζησε μέσα του, καὶ πού τῆς εἶναι ἀδύνατον πιά ν' ἀποφύγει τὴ διατύπωση: «Α! μόνον ἄς ζήσει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι εἶναι ἡ γῆ παράδεισος καὶ ἡ ζωὴ μία!»

Χρειάζεται ἀμεροληψία, καὶ προσοχὴ γιὰ νὰ βρεθοῦν τ' ἀχνάρια τῆς πρώτης αὐτῆς φύσης τοῦ ποιητῆ μέσα σ' ἕνα ἔργο διαμορφωμένο κάτω ἀπὸ τὴ συνειδητὴ κι' ἐπιμελημένη προσπάθεια νὰ κρυφτεῖ καὶ νὰ θαφτεῖ ὀριστικὰ ὅ,τι ζωντανὸ ἔμενε ἀκόμα ἀπὸ τὴν ἀπομακρυσμένη ἐκείνη περίοδο τῆς ζωῆς νὰ σαλεύει μέσα του, ὅ,τι ἀπωθημένο μὲ πείσμα δὲν κατῶρθωνε, ἀκόμα καὶ τίς σπάνιες φορές πού θ' ἀποτίναζε τὴν κηδεμονία τῆς σφυρηλατημένης συνείδησης, νὰ ξημερωθεῖ, παρὰ μέσα σὲ μεγάλες συννεφιεὶς θλίψης ἢ ἔξω ἀπὸ τὰ μισάνοιχτα παράθυρα τῆς νοσταλγίας; Ἡ νοσταλγικὴ αὐτὴ ἐπιστροφή πού ὀλοένα τείνει νὰ τὸν ξανα-συνδέσει μὲ μιὰν ἄεφνα σταματημένη πρωτοανακάλυψη τοῦ κόσμου, ὑπάρχει ὄχι μόνο μέσα στὸν «Φιλόπατρι» του ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν «Εἰς θάνατον» ὡδή, πού συμπληρώνει τὴν πρώτη, κι' ὅπου ἡ μορφή τῆς μητέρας προσωποποιεῖ, χωρὶς καμμιά δυσκολία, τὴ φύση. Οἱ δύο αὐτὲς ὡδές, ὅπου τὸ αἰσθημα διατηρεῖ ἀκόμα τὴν ἔνταση μιᾶς εὐνόητης φλόγας, δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο ὅτι κρατοῦνε χρονολογικὰ τίς πρώτες θέσεις μέσα στὸ ξετύλιγμα τοῦ τόσο σύντομου ἄλλωστε λυρικοῦ τοῦ ἔργου. Μητέρα ἢ Φύσις, Ζακυνθος ἢ Ζωὴ, εἶναι οἱ φωνές τῶν καταπιεσμένων ἐνστίκτων πού κατορθώνουν, στὴν ἀρχὴ ἀκόμη, νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴ σιδερένια πανοπλία τῆς Ἀρετῆς καὶ νὰ διαχυθοῦνε μὲ κάποια ψευδαἰσθησὴ ἐλευθερίας. Ἀργότερα, ἕνα τέτοιο πρᾶγμα θάνατο ἀδύνατο. Ἀργότερα, θὰ διασώζονται αὐτὰ μονάχα στὴ διακοσμητικὴ χρησιμοποίησι μερικῶν ἔντονων εἰκόνων, ὡσπου νὰ σβύσουν μὲ τὴν τελευταία ὡδή, τὸ «Βωμὸ τῆς Πατρίδος», πού ὄχι μοιραῖα σημειώνει καὶ τὸ τέλος τῆς ποίησης τοῦ Κάλβου. Ὅμως, ἂν κάτι μὲ κάνει νὰ σταματῶ καὶ νὰ ξαναέρχομαι τώρα στὸν «Φιλόπατρι» του, εἶναι ὁ ὀλοφάνερος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐδραίωνει ὁ ποιητὴς μόνος του ἐκεῖ μέσα τὴ θέσι πού ζητῶ ἐδῶ πέρα νὰ στηρίξω. Ἡ εὐτυχία, πού ποιὸς λίγο ποιὸς πολὺ, κάθε ποιητὴς ματώνει τὰ χέρια του γιὰ νὰ τὴ στησι κάπου ὡσπου νὰ πεισθεῖ πῶς *εἶναι ἢ δὲν εἶναι* δυνατόν νὰ ὑπάρξει, ἢ εὐτυχία, δὲν ἀποκτάει ποτέ τῆς ὄντοτητας δίχως μιὰν ὠρισμένη (καὶ διαφορετικὴ κάθε φορὰ γιὰ τὸν καθένα) προϋπόθεσι. Ἄν ἡ προϋπόθεσι αὐτὴ ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ὑπάρχει, δὲν ἔχει κανένας παρὰ νὰ τραβήξει τὸ δρόμο του, ρίχνοντας ἢ μεταμορφώνοντας

δσα ἐμπόδια βρεθοῦνε μπροστά του. Ἄν ὁ μὴ δὲν ὑπάρχει, τότε—ἀλλοίμονο—πρέπει νὰ βάλει τὰ δυνατὰ του γιὰ νὰ τὴν ξαναδημιουργήσει. Καὶ νὰ ποῦ ὁ νεαρὸς ἀκόμα τότε Ζακύνθος, εἶδε, μέσ' ἀπὸ μιὰ διαύγεια οὐσιαστικὰ ἑλληνική, τὸ σχῆμα τῆς δύσκολης πραγματικότητας. Ἔτσι ὅταν φωνάζει πρὸς τὴν γενέτειρά του:

Εἶσαι εὐτυχὴς καὶ πλέον
σὲ λέγω εὐτυχέστερα
ὅτι σὺ δὲν ἐγνώρισας
ποτέ τὴν σκληρὰν μάστιγα
ἐχθρῶν τυράννων,

ποιᾶν ἄλλη πίστη ὁμολογεῖ; ὅτι μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας (μ' αὐτὴν ἡ Ζάκυνθος εἶναι εὐτυχέστερα) τὸ μόνο ποῦ ζητάει, δηλαδή τὸ μόνο ποῦ πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ δώσει μιὰ πληρότητα στὸν ἄνθρωπο, εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσης (μ' αὐτὴν ἡ Ζάκυνθος, γιὰ νὰ κατεβῆμε ἀπὸ τὸν συγκριτικὸ βαθμὸ, εἶναι κιόλας εὐτυχής). «Μακάρια εἶναι ἡ γῆ ποῦ ἐφώτισεν ὁ ἥλιος, μακάρια τὰ βουνὰ καὶ τὰ δάση ποῦ ἤκουον ποτέ σημαίνοντα τὰ Θεῖα τῆς Ἀρτέμιδος ἀργυρὰ τόξα!» Θάτανε ἀγνωμοσύνη νὰ μὴν τολμήσει νὰ δεῖ κανεὶς τὴν εὐτυχία ἐκεῖ, «ὅπου ἀκόμη πλανῶνται αἱ Νηρηίδες, αὐτοῦ ποῦ καὶ σήμερον τὰ δένδρα καὶ τὰς πηγὰς σεβάζονται οἱ ποιμένες, ὅπου αἱ Παρνασσίαι κόραι χορεύουσιν, ἐνῶ τὸ λύσιον φύλλον αὐτῶν τὴν λύραν ἐκεῖ στεφανώνει». Γεννημένος στὴ μικρὰν ἐκείνη χώρα «ὅπου καὶ ἐὰν ἔπεσεν ἡ χιὼν δὲν ἔμεινεν, οὔτε ἐμάρανεν ὁ θερμὸς Κύων τὰ σμάραγδά της», δὲ μπόρεσε, οὔτε κι' ὅταν ἀποφάσισε ν' ἀφιερῶθαι στὴν ἐπαναδημιουργία τῆς ἐλευθερίας (ποῦ θὰ γινόταν ἡ προϋπόθεση μιᾶς δικαιωμένης καὶ θετικῆς ζωῆς γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα), οὔτε κι' ὅταν ἀποφάσισε νὰ μεταχειριστῆ ἀκόμα καὶ τὴν ποίησίν του γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, δὲ μπόρεσε νὰ μὴ μιλήσει εὐγλωττα γιὰ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποῦ πρωταστράψανε στὰ ὀλόνοιχτα καὶ ἀνικανοποίητα νεανικά του μάτια. Τὴ Ζάκυνθο, καὶ καθὼς τὴ βλέπει μὲ δύναμη ἀναπόλησης ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν ἀκτὴν ὅπου βρίσκεται, τὴ θεωρεῖ σὰν χαρὰ πιά ποῦ κατέχει τὸ μοναδικὸ τρόπο νὰ ἐνσαρκώνει τὰ δνειρά του:

Σὺ εἶσαι τῶν ὀνείρων μου ἡ χαρὰ μόνη!

Καὶ εἶναι πολὺ φυσικὸ (ἀφοῦ πιά ὁ ἐκτροχιασμὸς τῶν ζωϊκῶν ἀξιών ποῦ πρωτοπίστεψε αὐτόματα προκάλεσε τὴ μέθοδο τῆς ἀναπόλησης) νὰ συνδέσει τὴ μορφή τῆς μητέρας του, ποῦ σὰν τὸ νησί, καὶ μαζί μὲ τὸ νησί, χωρίστηκε πολὺ νωρὶς κι' αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά του. Δὲ χρειάζεται ἄλλη ἀπόδειξη: Οἱ μόνες περιπτώσεις ποῦ εἶχαν τὴ δύναμη νὰ γίνουν ἐξαιρέσεις στὰ ἥρωολατρικά του θέματα, ἦταν ἡ γενέθλια γῆ καὶ ἡ μητέρα, ὡσὰν μητέρα καὶ γενέθλια γῆ—αἰώνιες φωλιές ἐπιστροφῆς—νὰ ὑποβάλλανε ὑποσυνείδητα στὸν ποιητὴ τὴν ἔκφραση ποῦ θάχε γιὰ στόχο νὰ δικαιωνε εἴτε μὲ μιὰν

ὑπερφυσικὴ ἐμφάνιση, εἴτε μὲ μιὰν ἔντονη ἀνάμνηση, τὴν ἴδια τοῦ πρωταρχικῆ φύση.

Ἡ φύση τοῦ αὐτοῦ, ἑλληνικὴ στὴν οὐσία της, συγγενεὺς ἐλάχιστα μὲ τὸ μεταφυσικὸ αἶσθημα τῶν ἰδεοκρατῶν τοῦ Βορρᾶ, ποῦ ἄλλωστε, ποτὲ δὲ θὰ κυριαρχήσει ἐντελῶς ἐπάνω του. Τὶς περισσότερες φορὲς ὅπου ἡ ζωὴ ὀρθώνει μπροστά του μερικὰ ἀπὸ τὰ διλήμματα, ἐκεῖνα ποῦ ἐξορίζουν ὀριστικὰ τὴ γαλήνη ἀπὸ τὴ σκέψη τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, χωρὶς νὰ φτάνει (ὅπως ἀργότερα μερικοὶ μελλοντικοὶ του συνάδελφοι) ὡς τὸ σημεῖο νὰ καταργήσει ὀρισμένες κακοστεκούμενες προαιώνιες ἀντιφάσεις—ἦταν πολὺ νωρὶς ἀκόμη γι' αὐτὸ—, πότε νοιώθει τὸν ἑαυτὸ του μετέωρο πάνω ἀπ' τὴ γῆ, καὶ πότε πάλι στέρεα στηλωμένο μὲ τόσο πόνο μὰ καὶ μὲ τόσην ἡδονὴ στὸ ἔδαφός της. Γιὰ κάτι συγκεκριμένο, πρὶν ἢ μετὰ τὴ ζωὴ, ποτὲ δὲ μᾶς μιλεῖ μὲ τὴ σιγουριά ποῦ θὰ τοῦδινε μιὰ φιλοσοφικὴ σκοπιά. Τὸ ἀνέκφραστο, περιορίζεται νὰ γράφει, «μυστήριον τῆς ζωῆς μὴν ἐρευνᾶς». Κι' ἂν γιὰ μιὰ στιγμὴ βάζει στὰ χεῖλη τῆς μητέρας του μιὰ φράση ποῦ θὰ μπορούσε νὰ παραπλανήσει, γρήγορα ξανάρχεται σὲ μιὰν ἄλλη ὁδὴ νὰ διατυπώσει, σὰν σὲ παρένθεση, τὴ δυσπιστία του:

Ἴσως (ἂν δὲν μὲ τρέφει
ματαίᾳ ἐλπίς) ἐδρίσκειται
μετὰ τὸν θάνατόν μου
γλυκύτερα ζωὴ
καὶ μὲ προσμένει.

Ἐνῶσω βρίσκεται ἀκόμα στο σταίο αὐτὸ ὁ Κάλβος, ἀφήνει νὰ τοῦ ξεφύγουν κραυγὲς γεμάτες εἰλικρίνεια, κραυγὲς ποῦ γίνονται τόσο πιὸ παθητικὲς, ὅσο ἡ ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς του σὲ συνειδητοῦς σκοποὺς γίνεται πιὸ καταπιεστικὴ, ὅσο ξεχωρίζει στὸν ὀρίζοντα τῆς σκέψης του πιὸ καθαρά, μὰ ἈΓΡΑΦΗ ἀλλ' ἀναπόφευκτη ΕΠΙΤΑΓΗ. Στὴ δεύτερη ἀπὸ τὴς δύο αὐτὲς ὁδὲς ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦνε, καὶ ποῦ ἀποτελοῦν ἕνα θερμὸ καὶ πικρὸ συνάμα χαιρετισμὸ στὴς ἀξίες ποῦ πρωτοπίστεψε, βρίσκει κιόλας ψάχνοντας τὸ δρόμο ποῦ θὰ τὸν φέρει μετὰ τὸ σπαραχτικὸ χωρισμὸ Μητέρας - Φύσης (κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορικὰ) πρὸς τὴν πικρία, τὴν ὑπερηφάνεια καὶ τὴν ἀνταρσία. Εἶναι πιά ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἀφοῦ εἶδε τὸ θάνατο μὲ θάρρος, εἶναι γυμνασμένος νὰ βλέπει μὲ τὸ ἴδιο θάρρος ὁ,τιδήποτε. Τώρα ποῦ κατέχει τὸ μυστικὸ, κρατεῖ τὴν ἀγκυρὰ τῆς σωτηρίας, μπορεῖ νὰ πάρει δικαιωματικὰ ἕνα ὕψος ἀγέρωχο. Καὶ ἀμέσως, ἐνῶ στὸν ἀπροειδοποίητο ἀναγνώστη θὰ φαινόταν ἀπροσδόκητο ἢ ἀκατανόητο, ἐνῶ σ' ἐμᾶς τώρα φαίνεται φυσιολογικὸ, ξεσπᾷ σ' ἕνα βίαιον θυμὸ, σὲ μιὰν ἐπίδειξη ἀνταρσίας ποῦ κανένα προηγούμενον μέρος τοῦ ποιήματος δὲ δικαιολογεῖ:

Ἐγὼ τώρα ἐξαπλώνω
τοῦραν δεξιάν
καὶ τὴν ἀτιμον σφίγγω
πλεξίδα τῶν τυράννων
δολιοφρόνων

Ἀλλά μὲ τὴ στροφή ἐτούτη πᾶ ἀγγίζουμε τὸν δεύτερο τύπο τοῦ Κάλβου πού τὰ κύρια χαρακτηριστικά του, (ιδιορρυθμία καὶ ἀνταρσία, θὰ πρέπει μ' ἐπιμονὴ ν' ἀναζητήσουμε πάλι μέσα στὸν διαχωρισμὸ τοῦ καθαρὰ ψυχικοῦ λυρισμοῦ ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ μύθου. Ἰδιορρυθμία καὶ ἀνταρσία! Οἱ δυὸ αὐτὲς ἔννοιες δὲν ἀντηχοῦνε καὶ τόσο καλὰ μέσα στὸ λεξιλόγιό τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Εἶναι τόσοι οἱ ματαιόδοξοι πού τις πλαστογραφοῦνε, ὥστε νὰ κατανοῦν σχεδὸν πάντοτε ὑπόπτες. Ἀλλά ὅταν τις ἐπιβάλλει μιὰ βαθύτερη πνευματικὴ ἀνάγκη, τότε ἀποκτοῦνε μιὰν ἐξαιρετικὴ σημασία καὶ γίνονται οἱ ἀρετὲς πού σήμερα κάθε ζωντανὸς ἄνθρωπος φιλοδοξεῖ, πιστεύω, νὰ ἔχει. Αὐτὴ τὴ στάση τῆς ιδιορρυθμίας καὶ ἀνταρσίας, αὐτὸν μᾶλλον τὸν μὴ-συμβιβασμὸ, τὸν non-conformisme (ὅπως τὸν ὀνομάσανε οἱ σύγχρονοι κήρυκες του) θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἐρμηνεύσουμε σὰν τὴν ἐνσυνείδητη θέληση τοῦ καλλιτέχνη νὰ μὴ συμμορφῶναι τὸν ἑαυτό του στὶς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνικῆς πλειοψηφίας, μήτε ν' ἀποδέχεται ἀνεξέλεγκτα τὴν παράδοση, μήτε νὰ ξεθωριάζει τὴ ζωὴ του ἀφήνοντάς τη μέσα στοὺς χλιαροὺς ἀνέμους τῆς καθημερινῆ συναλλαγῆς. Κι' ἐπειδὴ συμβαίνει πάντοτε ἡ κοινωνία, πειραγμένη καὶ πεισματωμένη ἀπὸ τὴν καταφρόνηση, νὰ μηχανεύεται χίλια ἐμπόδια γι' αὐτοὺς τοὺς τολμητῆς, ἡ ἐνάσκηση μιᾶς παρόμοιας ἀρετῆς ὡς τις ἔσχατες συνέπειές τῆς γίνεται δύσκολη καὶ — πρέπει νὰ τὸ ποῦμε κι' αὐτό — δὲν πραγματοποιήθηκε ὡς τώρα παρά ἐλάχιστες φορές, ἀπὸ μερικὲς μονάχα, ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὲς, ἰδιοσυγκρασίες. Τὶς περισσότερες φορές ἡ ἀντίδραση μοιάζει τόσο ἀξεπέραστη, πού ἡ δύναμη αὐτὴ μοιραία παραμορφώνεται στὴ σύγκρουσή τῆς, ὀπισθοχωρεῖ, ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτό τῆς, ἢ πάλι ξεχύνεται ἀπροσδόκητα σὲ διαφορετικὲς κοίτες. Στὴν περίπτωση αὐτὴ πού δὲ θ' ἀργήσουμε ν' ἀποδείξουμε πὼς εἶναι καὶ ἡ περίπτωση Κάλβου, οἱ συνέπειες εἶναι πολὺμόρφες καὶ χαρακτηριστικὲς: Ἡ μοναξιά. Ἡ πικρία. Ἡ θεοποίηση τῆς ὑπερηφάνειας. Ἡ σύγκρουση μὲ ἄλλες προσωπικότητες. Ἡ ἐπιθετικότητά. Καὶ συχνὰ ἡ ἀπελπισία! Θὰ εἶναι σκάνδαλο τώρα ἀν ἀνοίξουμε πόρτες καὶ παράθυρα γιὰ νὰ δοῦμε στὸ καθαρὸ φῶς, πόσο ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ μας πιστοποιοῦνε αὐτὲς τις παρατηρήσεις;

Εἴκοσι τεσσάρω χρόνων ἀκόμη, παρατάει, μὲ σκληρότητα καὶ ἀδικαιολόγητη βιασύνη, τὴν ἐρωτικὴ περιπέτεια τοῦ μὲ μιὰν Ἰταλίδα κοπέλλα, πού τὸ παραπονετικὸ τῆς μυστήριο, ξεχυμένο ἀπὸ τὰ στενὰ καντούνια τῆς Φλώρεντίας ὡς τὰ ὀλάνθιστα περίχωρα τοῦ Bellosguardo, δὲν κατάφερε ποτὲ νὰ ξαναγγίξει τὴν κλεισμένη μὲ πείσμα ψυχῆ του. Μὲ ἀγνωμοσύνη τὸ ἴδιο ἀδικαιολόγητη, παρατάει, λίγο ἀργότερα, στὸ Λονδίνο τὸν πιὸ στενὸ φίλο κι' εὐεργέ-

τη του, τὸν ποιητὴ Οὔγο Φώσκολο, πού, κι' αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του, τόσο λίγο φαίνεται νὰ τὸν ἐνοιώσε, ἀφοῦ βρίσκουμε νὰ τὸν κατηγορεῖ συχνὰ στὰ γράμματά του πρὸς τὴν Κουίρινα Ματζιόττι καὶ τὸν Λόρδο Χόλλαντ. Ἐπιστρέφοντας στὴ Ζάκυνθο, δημιουργεῖ μιὰ σειρά ὀλόκληρη ἀπὸ ἐπεισόδια. Διώχνει ἀπὸ τὸ σπῆτι του τὸ γιὸ τοῦ Ἄγγλου ἀρμοστή τῶν Ἰονίων νήσων. Δίνει τὴν παραίτησή του στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ κάποτε χειροκροτήθηκε, περισσότερο ἀπ' αὐτόν, ὁ προσωπικὸς του ἐχθρὸς Ὀριόλι. Ἐπιτίθεται στὸν καθηγητὴ Γεώργιο Θερειανὸ μὲ πρωτοφανῆ δριμύτητα. Ἄγνοεῖ (μᾶλλον θεληματικὰ) τὴν παρουσία ἐπάνω στὸ ἴδιο νησί ἑνὸς μεγάλου ποιητῆ, τοῦ Διονύσιου Σολωμοῦ. Ντύνεται στὰ μαῦρα καὶ βάφει ἀκόμη καὶ τὰ ἐπιπλά του μαῦρα. Χτυπᾶ τὰ ἴδια του συμφέροντα. Διώχνει ἀπὸ τὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖο πού εἶχε ἀνοίξει, ὅσα παιδιὰ νομίζει ὅτι δὲν ἔχουν τὴν πιθανότητα νὰ προκόψουν, ὀδηγώντας ἔτσι τὸν ἑαυτό του μπρὸς ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ μιᾶς οἰκονομικῆς καταστροφῆς.

Φτάνει στὸ σημεῖο νὰ φτιάξει ὀλόκληρο σύστημα ἐκπαιδευτικὸ ἐντελῶς πρωτότυπο καὶ παράδοξο, καθὼς πιστοποιοῦνε τοῦλάχιστον οἱ εἰδικοί. Τέλος, ἔπειτα ἀπ' αὐτό τὸ *crescendo* τῆς ἀλυγυσιᾶς, ἡ μοναξιά, ἡ ἀπελπισία! Ἡ ἀηδία! Φεύγει πάλι γιὰ τὸ Λονδίνο, γέρος αὐτὴ τὴ φορά, νὰ πεθάνει μακριὰ ἀπὸ τὰ χῶματα πού τόσο ἀγάπησε, ἀπὸ τὸν τόπο στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε ὅλες του τις δυνάμεις, πικραμένος κατὰ βάθος ἀθεράπευτα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη στοργῆς καὶ κατανόησης πού τοῦ ἔδειξε ἡ ἐποχὴ του, παίρνοντας μαζί καὶ ὅλες τις χαμένες ἐκεῖνες ἐλπίδες πού ἡ βιολογικὴ του ἐπαναστατικότητά, μεταμορφωμένη σὲ φυλετικὴ, θὰ μπορούσε ἀπὸ τότε δικαιοδικα νὰ γεννήσει. Κι' ἔπρεπε νὰ περάσει ἀληθινὰ ἕνας αἰώνας καὶ περισσότερο, γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ ἄνθρωποι νὰ δοῦν στὶς ὠδὲς του ὅτι ὁ ἴδιος τόσο μάταια ζήτησε νὰ καταπνίξει: Τὴ δύναμη πού ἀνατρέπει τὰ καθιερωμένα! Ἴσως καὶ σήμερα ἕνα τέτοιο πρᾶγμα νὰ φαίνεται παράξενο σὲ πολλοὺς. Ὅπωςδήποτε, εἶναι πιὸ προσιτὸ σ' αὐτοὺς νὰ νοιώσουν μιὰ τέτοια ἀποψη, ἀρχίζοντας ἀπὸ μερικὰ φανερά παραδείγματα, παρατηρώντας π. χ. πόσο αἰχμηρὲς καὶ πόσο ἐπιθετικὲς γίνονται ἄξαφνα οἱ ἐκφράσεις τοῦ ποιητῆ ὅταν διαλέγουνε γιὰ στόχο τους βασιλιάδες καὶ τυράννους, δηλαδὴ τὰ τυπικὰ σύμβολα τῆς «ἰσχύος τῶν καθεστηκυίων».

Θὰ μοῦ ἀντιτείνουν, βέβαια, ὅτι ὁ Κάλβος δὲ χτυπᾶ τὴν κοινωνικὴ συντηρητικότητά πού μὲ τ' ἀξιώματά τους ἀντιπροσωπεύουνε, ἀλλὰ τίς εἰδικὲς περιπτώσεις, ὅπου μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔδειξαν σκληρότητα καὶ ἀναληγσία ἀπέναντι στὴν ὑπόθεση τῆς ἀγωνιζόμενης Ἑλλάδας. Φυσικὰ ἔτσι παρουσιάζεται ἡ ἐπίφαση. Ἀλλά—κι' ἀφήνω κατὰ μέρος τίς φορές ὅπου ὁ τόνος εἶναι τόσο

γενικός, ὥστε κι' ἀντικρούει αὐτὴ τὴν ἀποψη—ἀξίζει νὰ παρατηρήσει κανεὶς πόσο στίς σχετικὲς στροφές τὸ ὕφος του γίνεται ἀξάφνα πὸ ἀδιάλλαχτο, πόσο βιάζεται ἀμέσως νὰ παραθέσει τὴ δική του ὑπερηφάνεια, νὰ πεί ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ἀπὸ τοὺς κροτουδοντας ποιητὰς; «τὸ μονόχορδο τῆς κολακειάς». Μιλᾷ ἀπευθείας:

Τὴν ἀτιμον σφεγγῶ
πλεξίδα τῶν τυράννων
βολιστρῶνων

ἢ

ἀφρίζουν τὰ ποτήρια
τῆς ἀδικίας δυνάσται
πολλοὶ καὶ διψασμένοι
ἰδοὺ τ' ἀδράχνουν γέμουσι
μέθης καὶ φόνου

ἢ

τὸ ὑπερήφανον
κεφάλι μου ποὺ ἀντίκρου
τῶν βασιλέων ὑφώνετο...

Συχνά ἡ ὑπερηφάνειά του, κινήμενη ἀπὸ κάτι ποὺ εἶναι μαζί πίκρα καὶ παράπονο, παίρνει τὴ μορφή ἀπολογίας ἀπέναντι στὸν ἴδιο του ἑαυτὸ. Δισβάζοντας βλέπουμε τὸν ἄνθρωπο, ποὺ κατέχεται ἀπὸ μίαν, ἄς ποῦμε, ἐπιδειξιμανία τῆς ἀσυμβίβαστης ψυχῆς του, καὶ ποὺ μὲ τὸ χέρι στὸ στήθος φωνάζει καὶ ξαναφωνάζει: Ἐγώ... ἐγώ... ἐμένα... ἐμένα...

Ἐγὼ τὰ σκήπτρα στάζοντα
αἵματος καὶ δακρῶων
καταπατῶ καὶ καίω
τῆς δεισιδαιμονίας

τὸ βαρὸ βάκτρον
Δὲν μὲ θαμβῶνει πάθος
κανένα· ἐγὼ τὴν λύραν
κτυπῶ κι' ὀλόρθος στέκομαι
σιμὰ εἰς τοῦ μνήματός μου
τ' ἀνοικτὸν στόμα.

Μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
πλοῦτη ἢ μεγάλα δνόματα
Μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
σκήπτρων ἀκτίνες.

Ἄδιάφορος γιὰ ὅ,τιδήποτε μπορεῖ ν' ἀπειλήσει τὴ ζωὴ του, εἶναι ὁ ἀληθινὸς ἐπίγονος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὁ ἐπιστολογράφος τοῦ στρατηγοῦ La Fayette, ποὺ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ λαοῦ του μεταχειρίζεται τὰ ἴδια λόγια ποὺ εἶχε ἄλλοτε μεταχειριστεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του: «Non, général; Dieu et notre désespoir nous soutiennent. Une nation qui toute entière regarde ses adversaires avec mépris, son tombeau avec indifférence⁽²⁾ ne peut être vaincue».

Ἔτσι ἡ βιολογική του ἀνταρσία, ταυτισμένη πιά μὲ τὴ φυλετική, περνάει στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπερηφάνειας. Προτιμάει αὐτὸς νὰ ὑποστεί τὰ πάντα, προτιμάει ἀκόμα καὶ τὴν ἦττα στὴν πάλη ποὺ ἔχει ἀναλάβει, παρὰ νὰ μὴ στηριχτεῖ ἀποκλειστικὰ στὴ δύναμη τοῦ ἑαυτοῦ του, παρὰ νὰ προστρέξει σὲ μίαν ὁποιαδήποτε προστασία, προστασία ποὺ θ' ἀπαιτοῦσε μοιραία τὴν κολακεία, τὸν συμβιβασμὸ, τὴ δουλικότητα.

(2) Ἐγὼ ὑπογραμμίζω.

Τῆς θαλάσσης καλλίτερα
Φουσκωμένα τὰ κόματα
νὰ πνίξουν τὴν πατρίδα μου
ὡσάν ἀηληπισμένην
ἔρημον βάρκαν

στὴν στερηάν, στὰ νησιά
καλλίτερα μίαν φλόγα
νὰ ἰδῶ παντοῦ χυμένην
τρώγουσαν πόλεις, δάση,
λαοὺς κι' ἐλπίδας.

Καλλίτερα, καλλίτερα... Παρὰ νὰ σημειωθεῖ μιά ὁποιαδήποτε ὑποχώρηση. Σὲ τέτοιες στιγμὲς μπορεῖ κι' ἡ πὸ ἀμβλυμένη κριτικὴ ματιὰ νὰ παρατηρήσει πόσο σπάει ἡ συνηθισμένη ψυχρότητα τοῦ Κάλβου ὕφους γιὰ νὰ χρωματιστεῖ μὲ πάθος, πόσο συνενώνεται ἡ γενικὴ γραμμὴ τῆς ἰδέας μὲ τὴ στενὴ, τὴν ἰδιωτικὴ, τὴν προσωπικὴ περίπτωση τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Κι' εἶναι σὲ μιά τέτοια σπάνια, μοναδικὴ σχεδὸν στιγμὴ, ποὺ μποροῦμε, αἰφνιδιάζοντας τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ, νὰ τὸν προλάβουμε τὴν ὥρα ποὺ ἀφήνει τὸν ἑαυτὸ του νὰ ξεσπάσει πέρα κι' ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ὑπερηφάνειας, στὴν ἀναζήτηση—τί παράξενο πράγμα!—μιάς παρηγορίας. Ἔτσι, ὅταν τὸ καταπιεσμένο αἶσθημα ξεπετιέται στὴν ἐπιφάνεια, ὅλα τ' ἄλλα λόγια ξεχνιοῦνται, ξεχνιοῦνται ἀκόμα καὶ τὰ ἀέναα νερά τῆς Ἀρετῆς ποὺ χύνονται ποταμηδὸν τριγύρω του γιὰ νὰ τὸν πείσουν νὰ ξαναρχίσει τὶς ἐκλογικεύσεις του, ξεχνιοῦνται ὅλα τ' ἄλλα λόγια, καὶ τὸ αὐτὸ μας δὲν παρακολουθεῖ παρὰ ἓνα παράπονο ἀτέλειωτο, αὐτὸ τὸ συγκινητικὸ καὶ ἀδιάκοπο διατί... διατί... διατί...

Ὅμως διατί ἐάν ἔσπειρε
παντοῦ εἰς τὴν οἰκουμένην
τὴν χαρὰν καὶ τὴν θλίψιν
τοῦ ἐπουρανίου πατρὸς
τὸ δίκαιον χέρι

διατί κι' ἐδῶ ὅπου μ' ἔρριψεν
εἰς τὴν ἀέριον σφαῖραν
μίαν νὰ μὴ εὗρω τρέχουσαν
δι' ἐμὲ μίαν μόνην βρῦσιν
παρηγορίας;

Ὁ Κάλβος χωρὶς τὴν πανοπλία τοῦ ἠρωϊσμοῦ του; Εἶναι καιρὸς νὰ παρακολουθήσουμε τὴ διαμόρφωσή του, νὰ συμβαδίσουμε γιὰ λίγο μὲ τὴ μοῖρα του. Στὸ Λιβόρνο, στὴ Φλωρεντία, στὸ Λονδίνο, ὅπου περνᾷ τὰ περισσότερα χρόνια τῆς νεότητάς του, ταλαντεύεται πάντοτε ἀνάμεσα στίς δύο ποιότητες τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀντιμετωπίζει ἀσυνείδητα τὴν εὐτυχισμένη πιθανότητα νὰ τίς συνδυάσει καὶ νὰ τίς θέσει ταυτόχρονα στὴν ὑπηρεσία τῆς μεγάλης του μόρφωσης, καὶ τῆς λυρικῆς τοῦ ἰδιοφυῆς. Γιατί αὐτὰ τὰ δύο (τὸ ἔμφυτο καὶ τὸ ἐπίκτητο) προσόντα, κανεὶς δὲ θὰ μπορέσει, φαντάζομαι, νὰ τοῦ τ' ἀρνηθεῖ. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ Λυρισμοῦ εἶναι—φτάνουν οἱ Ὁδῆς του—ἰδιοφυῆ. Στὸ ἐπίπεδο τῆς παιδείας, αὐθεντία. Ριγμένος ἀπὸ μικρὸ παιδί στὰ γράμματα, μεγαλωμένος μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἐξαιρετικῆς φιλομάθειας ἐποχῆς, ταξιδεμένος στὰ μεγαλύτερα πνευματικὰ κέντρα τῆς

Εὐρώπης, ἀδερφωμένος γιὰ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα μ' ἓναν ποιητὴ τῆς ὀλκῆς τοῦ Φώσκολου, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴ δικαιολογεῖ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ τοῦ δώσαμε. Ἄν δὲν ὑπῆρχε μάλιστα φόβος νὰ προσβληθοῦν ἀδίκως τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τῶν θαυμαστῶν του, θὰ τολμοῦσα νὰ υποθέσω, ὅτι ἂν ὁ Ἀνδρέας Κάλβος εἶχε στὴ διάθεσή του μιὰ μεγάλη περιουσία, ἱκανὴ νὰ τοῦ ἐπιτρέψει μιὰ ζωὴ ἀνεξάρτητη στὴν Εὐρώπη, κι' ἂν δὲν ἦταν Ἕλληνας, ἢ Ἕλληνας ὄντας δὲν ἔπεφε ἐπάνω στὴν ἱστορικὴ στιγμή τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς φυλῆς του, μὲ τὰ προσόντα ποὺ εἶχε, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς, τὴν αἰσθητικὴ τόλμη, τὴν ἰδιορρυθμία καὶ τὴ θέληση τῆς ἀνταρσίας ποὺ διέθετε, θὰ γινόταν σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο ἓνας ποιητῆς—σταθμὸς γιὰ τὴν πρωτογνωριστὴ ὄθηση ποὺ θὰ δίδινε στὰ ποιητικὰ ἐκφραστικὰ μέσα τῆς ἐποχῆς του. Ἡ φτώχεια ὅμως, τόσο πῶς δυσκολοῦπόφερτη καὶ τόσο πῶς καταστρεπτικὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν συνείδηση τῆς πνευματικῆς τους ὑπεροχῆς, καὶ ποὺ θεωροῦν σὰ φυσικὸ πρᾶγμα νὰ ἐργάζονται οἱ ἄλλοι (μὲ τὴν κοινὴ ἔννοια τῆς λέξης) γι' αὐτούς, ἢ φτώχεια, ἐπεμβαίνοντας, προκάλεσε τὶς πρώτες ψυχικὲς ἀρρυθμίες, τοὺς πρώτους χαρακτηριστικοὺς ἐκτροχιασμοὺς, πρόταξε τὰ πρώτα ἐμπόδια στὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ὀρμέφυτων του προτερημάτων. Ἡ ἐλεύθερη καὶ χειροπιαστὴ αἰσθησιὸ τοῦ παλμοῦ τῶν ζωϊκῶν γοητειῶν συντρίβεται κάθε στιγμή πάνω στὶς πίκρες τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης. Ἡ πολύχυμη καὶ τολμηρὴ ἀπόλαυση τῆς νεότητος (τόσο ἀντίθετη μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀμαρτίας, ποὺ ἐπιμένουν οἱ περισσότεροὶ νὰ τῆς δίνουν, ἐν ὀνόματι τάχατες τοῦ πνεύματος) ἢ θαρραλέα χειρονομία ποὺ θὰ σημείωνε τὴν κατάφαση τῆς ζωῆς, σταματᾷ καὶ λυγίζεται μπροστὰ στὸν κίνδυνο μιᾶς ὑποταγῆς στὶς μικροπρέπειες τῆς τρεχάμενης κοινωνίας. Ἀπὸ δῶ ἄλλωστε ἀρχίζει καὶ ἡ περιπέτεια τῆς πικρίας ποὺ, πρὶν κἂν μεταφράσει νὰ διαγράψει τὴν τροχιά της, μεταμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐφευρετικότητα τῆς ψυχικῆς ἀνταρσίας σὲ μιὰ *sui generis* ὑπερηφάνεια. Ὑπερηφάνεια φανατικὴ, ἐπιθετικὴ, καρποφόρα. Στὴν ἴδια ὑπερηφάνεια καταλήγει ἀπὸ ἄλλο δρόμο καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ ποὺ, συντροφεμένη ἀπὸ τὴν ἰδιορρυθμία, τὸν ἀποξενώνει ἀπὸ μιὰ πολυάριθμὴ κοινωνικὴ ἀναγνώριση, καὶ τοῦ δημιουργεῖ ἀπὸ τότε κιάλας, ἓνα ἔντονο συναίσθημα μοναξιάς.

Ὡστόσο, παρ' ὅλη τὴν ἀλλοίωση τῶν πρωταρχικῶν του συστατικῶν, θὰ μπορούσαμε ν' ἀκούσουμε, ταιριασμένη σὲ διαφορετικὸ τόνο, τὴν καθαρὰ λυρική του φωνὴ (πρᾶγμα ποὺ, ὅπως θὰ δεῖ ὁ ἀναγνώστης, κατὰ προσέγγιση ἐπιχειροῦμε, ἀκόμα καὶ μὲ παραδείγματα, νὰ δείξουμε στὸ τρίτο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς), ἂν δὲν ἀστραφετὴ στὴ γωνιά ἐκείνη τῆς Εὐρώπης ποὺ λέγεται Ἐλ-

λάδα ἓνα γεγονὸς ἀληθινὰ μεγαλειώδες: Ἡ Ἐπανástαση! Θὰ πρέπει ν' ἀναλογιστεῖ κανεὶς ἐδῶ πέρα ὅλη τὴν ἔκταση τῆς γοητείας, ποὺ θὰ εἶχε γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπλὰ καὶ μόνο ἡ λέξη ἐπανástαση, μὲ τὴν ὄχι λιγώτερο ἐξαισία ἡχώ της Ἐλευθερία, ὅταν ἀκόμη κι' οἱ δύο αὐτὲς λέξεις σὰν ἔννοιες, ἦταν φρέσκιες κι' ἐλάχιστα φθαρμένες ἀπὸ τὰ ἑκατομμύρια στόματα ποὺ τὶς χρησιμοποίησαν ἀργότερα γιὰ λόγους δημοκοπικοὺς ἢ διακοσμητικοὺς, ὥστε ν' ἀναμετρήσει τὸ μεγάλο ἀντίκρουσμα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ κλείνουν μέσα στὰ στήθια ἐνὸς νέου, ποὺ μόλις βγαίνει, γεμάτος ἀπὸ τὴ συναίσθηση τῆς δυνάμεις του, στὸ κατώφλι τῆς ζωῆς.

Γιὰ τὸν ποιητὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἓνα τέτοιο γεγονὸς ἦταν τόσο καθαρὰ δυναμικὸ, ἀλλὰ καὶ πνευματικὸ μαζί, ποὺ τὸ ν' ἀφιερῶσει σ' αὐτὸ τὴν τέχνη του ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ πάρει τὸ τουφέκι τῆς κλεφτουριάς καὶ νὰ βγεῖ τραγουδώντας, μ' ὅλη τὴ δοξασίη ποὺ θὰ τοῦ φερνε ἡ χάρα τῆς ἐξαναποχτημένης λευτεριάς, στὰ πῶς ψηλά κορφοβούνια. Ὁ Κάλβος ποὺ ἦταν ἀληθινὰ ἓνας ζωντανὸς ἀνθρώπος, βρῆκε ἄξαφνα, μέσα σὲ κείνη τὴν ἡρωϊκὴ ἐξόρμηση, τὴν εὐκαιρία νὰ διοχετέψει ὀλάκαιρο τὸν ἐπαναστατημένο του ἑαυτό. Καὶ καθὼς οἱ ἀνθρώποι ποὺ ἔχουν μιὰ παρόμοια ψυχικὴ κατασκευή δὲ μποροῦνε νὰ σταθοῦνε στὴ μέση, δὲ μποροῦνε νὰ ἱκανοποιηθοῦνε ἀπὸ ἡμίμετρα, καθὼς διαλέγουν δύσκολα ἴσως μιὰ ἰδέα, μὴ δὲ ὅμως τὴ διαλέξουν τῆς ἀφιερῶνται ὀλόψυχα, ἔτσι κι' ὁ ποιητῆς μας ἀρχίζει νὰ προσαρμόζει τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν ἐκφραση τοῦ ἑαυτοῦ του, σ' ὅλα τὰ παρεπόμενα τοῦ νεοδιαλεγμένου του ἰδανικοῦ. Ἡ προσαρμογὴ τοῦ αὐτοῦ γίνεται σιγά-σιγά καὶ χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὴν ἐπιβάλλει συνειδητὰ, συνεπιφέρει ὅμως τὴ βαθμιαία ἀλλοίωση τῶν ἀρχικῶν του ἐπιδιώξεων καὶ, βάζοντάς τον νὰ ὑμνήσει τὴ θρησκεία χωρὶς νὰ εἶναι θρησκός, τὴν Ἀρετὴ χωρὶς νὰ εἶναι ἀπὸ ἔμφυτη κλίση τοῦ ζηλωτῆς, τὴν περιφρόνηση τῆς αἰσθησιακῆς χροιάς τῆς ζωῆς χωρὶς νὰ εἶναι ἀναίσθητος, τὸν παρουσιάζει στὰ μάτια τῶν πολλῶν σὰν ἀνθρώπο ἐξαιρετικὰ συντηρητικὸ καὶ δεισιδαίμονα. Ἔτσι, ὅταν μέσα στὴ ροὴ τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀνεύθυνη θεώρησή της ἀναπηδᾷ ἄξαφνα ἓνα γεγονὸς μὲ σημασία κεφαλαιώδη, ἓνα γεγονὸς ποὺ ἀπαιτεῖ θυσίες καὶ μόνο θυσίες, προσήλωσι καὶ μόνο προσήλωσι σ' ἓνα καθῆκον, τότε παραμερίζονται ὅλα τ' ἄλλα, ὄχι μόνο γιὰ νὰ μποῦνε σὲ δεύτερη μοῖρα μὰ καὶ γιὰ νὰ σαρωθοῦν ὀλότελα, τοῦλάχιστον γιὰ κάμποσο χρονικὸ διάστημα. Πρὶν κἂν ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀρχίσει νὰ ἐκφράζεται λυρικά, ἢ ἐπιταγὴ αὐτὴ ἔχει σκοτώσει μέσα του τὴ μεθυσαμένη φλόγα τῆς ζωῆς, τὸν ἔχει μεταμορφώσει σ' ἓνα ἱερέα τῆς ἡρωϊκῆς ἀποκλειστικῆς πράξης, ποὺ σὰν ἱερέας εἶναι φυσικὸ πῶς νὰ δίνει τὴν ἐντύπωση τοῦ ποῦ

ριτανου. Φτάνει τώρα τὸ κέρασμα, φωνάζει γιὰ νὰ πείσει Ἰσως καὶ τὸν ἑαυτό του, φτάνει ὁ χορός καὶ τ' ἄσμα. "Ὅχι ὄργια, ὄχι κρότος Μαινάδων οὔτε ἔρωτος παιχνίδια νὰ μὴ συγχίσουν τὸν νοῦν. Ἡ κιθάρα θυγοδός τοῦ ἔρωτος, εἶναι φθοροποιός. "Ὅλα πρέπει νὰ σβύσουν μπροστά στοῦ Ὀψιστο Ἰδανικό τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ποῦ ἡ ἐπιτέλεσή του μονάχα μπορεῖ νὰ πληρώσει τὸ φόρο τῆς Δικαιοσύνης. «Φυλάξατε τοὺς ὕμνους διὰ τοὺς δικαίους, μόνον εἰς αὐτοὺς τῆν εὐρήνην καὶ τοὺς χρυσοὺς στεφάνους, μόνον εἰς αὐτοὺς, δότε». Ἡ μεταστροφή τοῦ ποιητῆ, ἀφοῦ συντελεστέ, ἀρχίζει νὰ παίρνει τὸ χαρακτήρα μιᾶς *ἔμμονης ιδέας* ποῦ ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς Ἀρετῆς καταταυρανεῖ τὴ φαντασία του. «Αἱ μοῦσαι φιλοῦσιν ἀμίαντον χεῖρα καὶ ὕψηλόν πνεῦμα». Τὸ ἔργον ποῦ ὕμνει εἶναι τόσον ἐνδοξον ποῦ—ὦ λύρα, ὕψηλόν, σοβαρόν λάβε τόνον. Ὁ δρόμος τῆς Ἀρετῆς εἶναι δύσκολος καὶ τραχύς. Πολλές φορές μάλιστα δὲν εἶναι δρόμος, ἀλλὰ κρημνός, ποῦ αὐτὸς σάν ἀετὸς ἐπιβαίνει γιὰ νὰ τὴ φτάσει. Ἀλλὰ ἡ Ἀρετὴ ὀλοένα καὶ ἀνεβαίνει πιδ ψηλά τὸ καθαρὸν τοῦ οὐρανοῦ «ἀμάργαρος, ὀλόγυμνος, αὐτάγγελτος». Ἔτσι καὶ σὲ μιὰ στιγμή ποῦ, ὅπως ὁ ἴδιος νομίζει, δὲν αἰσθάνονται τὸ βαρὺ χάλκινο χέρι τοῦ φόβου παρὰ ὅσοι ἀξίζουν ζυγὸν δουλείας, ἕνα χάλκινο χέρι ἀδράχνει τὸν ἴδιο ἀπὸ τὸν ὄμο, γιὰ νὰ τὸν ὀδηγήσει σ' ἕνα νέο εἶδος δουλείας ποῦ δὲν ὑποψιάζεται. Συναίσθημα ἐνοχῆς τὸν κυριεύει καὶ μὲ τὴν ὑποψία μονάχα ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει «ἄλλος τόπος διὰ τὰς Μούσας». Ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτό του μὲ τὴ φανατικὴ ἀποστροφή τοῦ παραπλανημένου νεοφώτιστου. Γίνεται νευρικός, ιδιότροπος, ἀρχίζει νὰ ντύνεται στὰ μαῦρα σάν καλόγερος. Βλέπει πολὺ λίγους ἀνθρώπους, δὲ διαβάζει παρὰ τοὺς Ἀρχαίους. Ἀφοσιωμένος στὰ πάτρια, «ὑπερμάχεται ἀνδρείως διὰ τὸν Σταυρόν», καὶ βάζει σάν σκοπὸ τοῦ μοναδικό νὰ ξαναποχτήσει μὲ ἰδρωτὰ καὶ μὲ αἷμα τὸ καύχημα τῆς ἀρχαίας δόξας. Γυμνὸ σπαθὶ βαστάει αὐτός, καὶ τὸν φτάνουν τὰ τίμια φύλλα τῆς δάφνης. Οἱ φαντασιώσεις πυκνώνουν. «Πυκναὶ πυκναὶ ὡς ὀμίχλη περνάουν ἀπ' ἔμπροσθέν του τῶν ψυχῶν αἱ χιλιάδες». Τὰ χέρια τους ἀκόμα στάζουν αἷμα. Καὶ τότε πιά, δλες οἱ διάχυτες ποιητικὲς του διαθέσεις, ἐπιβάλλουν στὴ λύρα του τὴν ἀνάγκη νὰ μιμηθεῖ τις ψυχὲς τῶν μαρτύρων :

Ψυχαὶ μαστύρων χαίρετε
τὴν ἀρετὴν σας ἀμποτε
νὰ μιμηθῶ εἰς τὸν κόσμον
καὶ νὰ φέρω τὴν λύραν μου
μ' ἑσᾶς νὰ φάλλω.

Πραγματικὰ ὁ Κάλβος εἶναι κιόλας ἕνας μάρτυρας, διαμορφωμένος σὲ μιὰ τελειωτικὴ φυσιογνωμία, πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ κείνην ποῦ ἡ φύση τοῦ προόριζε. Ἀντικρῦζοντάς τὴ σήμερα βλέπουμε ὅτι μοιάζει μ' ἐκείνη ποῦ μᾶς εἶχε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς παρα-

δοθεῖ. Μόνον ποῦ ἐμεῖς τώρα κατέχουμε καὶ τὴν ἱστορία τῶν ἀντινομῶν τῆς, τὸ σχῆμα τῶν ἀλλοιώσεων τῆς, σχῆμα ποῦ μπορεῖ πάνω-κάτω νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀγάπη τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐλεύθερη ἐρμηνεία τῆς πῆγε χαμένη, ἀφήνοντας στὴ θέση τῆς τὴν πικρία καὶ τὴν μιὰ δση τῆς ὑπερηφάνειας. Ἡ βιολογικὴ του ἀνταρσία διοχετεύτηκε στὴ φυλετικὴ, προσλαμβάνοντας δλες τὶς ἀποχρώσεις τῆς Ἀρετῆς καὶ δίνοντας συνάμα τὴν ἄλλην δση τῆς ὑπερηφάνειας. Κι' ἔμεινε νὰ σωθεῖ μονάχα ἡ αἴσθησις τῆς φύσης (περιορισμένη, δυστυχῶς, κι' αὐτὴ ἀπὸ μιὰ μανία ψυχρῆς ἀρχαιοπρέπειας) καὶ ἡ ἰδιορρυθμία του, ποῦ ἐτούτη κάτω καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ μορφές τῆς—βιογραφικὴ καὶ αἰσθητικὴ—τεκμηριώνεται ἀπὸ ἀφθονὰ παραδείγματα. Τὴν πρώτη, τὴν βιογραφικὴ, τὴν εἶδαμε. Τὴν δεύτερη, τὴν αἰσθητικὴ, ποῦ ἔγινε αἰτία νὰ γεννηθεῖ μιὰ πρόωρα καινούρια ποίηση, μιὰ ποίηση ποῦ εἶναι ἄρση καὶ ξανά θέσις ὄλων τῶν προβλημάτων ποῦ πρόβαλε ὁ Λυρισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἴσαμε σήμερα, στίχο, μέτρο, ρίμα, εἰκόνα, γλώσσα, ρυθμὸ, τόνο, ὕφος, χρησιμοποίηση ἐπιθέτου κλπ., καὶ ποῦ εἶναι σάν σύνολο ἐπαναστατικῶν τοῦ ἔμμετροῦ λόγου πράξεων τὶς περισσότερες φορές—ὄχι δμως, δυστυχῶς, καὶ ὄλες—προάγγελος μιᾶς ποίησης ὅπως τὴ νοοῦμε σήμερα, θὰ τὴν ὀνομάσω *Λυρικὴ Τόλμη*, καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ τὴν ἐξετάσω ἀπὸ τὴ θέσις τῆς σημερινῆς γενεᾶς, εὐθύς ἀμέσως.

Β'

Ἔτσι ὅπως μᾶς παραδόθηκε ὀργανωμένος ἴσαμε σήμερα ὁ κόσμος, εἶναι ἀδύνατο νὰ νοηθεῖ δημιουργός ποῦ νὰ μὴν ἀντιστρατεύεται τὴν καθιερωμένη συνήθεια, εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν ἀντιστρατεύεται δίχως ν' ἀσκεῖ τόλμη, καὶ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀσκεῖ τόλμη δίχως—ἀλλοίμονο!— νὰ τὴν ἀκριβοπληρώνει. Τὸ πῶς καὶ τὸ πόσο μπόρεσε κάθε φορὰ νὰ προχωρήσει ἡ ποίηση μέσα στοῦ ἀγνωστο, φαίνεται ὅτι μονάχα οἱ ποιητές, ποῦ συντελέσανε σ' αὐτό, εἶτανε σὲ θέσις καὶ νὰ νοιώσουν κατὰβαθα. Οἱ ἄλλοι, μὲ τὰ σχόλια καὶ τὶς ἐρμηνεῖες τους, μπορεῖ νὰ κάνανε φιλοσοφία ἢ ἱστορία, μπορεῖ νὰ χτίζανε λογικὰ πάντοτε συμπεράσματα, ἦταν δμως αὐτὰ ὄλα ἐντελῶς ἀκατάλληλα γιὰ ν' ἀκινήτησουν κάπου τὴ μυστηριακὴ πράξις τῆς λυρικῆς δημιουργίας.

Ὁ Κάλβος, φαίνεται, εἶχε βαθειὰ συναίσθησις τῶν ἀνταποκρίσεων ποῦ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸν ὕλικό καὶ τὸν πνευματικό κόσμο, τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι συνενωμένοι ἐπάλληλα οἱ δύο αὐτοὶ κόσμοι. Ἔτσι ποῦ ν' ἀποτελοῦν τὸν ἕνα καὶ μόνον κόσμο τῆς ὀλοκληρωτικῆς πραγματικότητος καὶ τῆς σημασίας ποῦ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχει γιὰ τὴ λυρικὴ ἀπόδοσις τῶν συναισθημάτων ἢ ἐλεύθερη κινητοποίηση καὶ συν-

θεση τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Αὐτὴ ἀλλοστε εἶναι ἡ οὐσία τῆς ὑποστασιακῆς ἀνταρσίας, πού ἂν στό περιεχόμενο τῆς ποίησης τοῦ Κάλβου παρουσιάζεται κρυμμένη κάτω ἀπὸ τὴ φυλετική, στὰ μέσα δὲ τῆς τεχνικῆς του διασώζεται ὀλάκαϊρη. Δὲν εἶναι, νομίζω, δύσκολο γιὰ ἕνα κάπως ἐμπειρομάτι, νὰ διακρίνει πίσω ἀπὸ κάθε τελειωμένο ἔργο πότε ἡ πρωτοτυπία ἔχει γίνει ἀποκλειστικά καὶ μόνο γιὰ τὴν πρωτοτυπία, καὶ πότε ἀπὸ μιὰ πραγματικὴ ἀνάγκη, δηλαδή ἀπὸ τὴ συνείδηση μιᾶς βαθύτατης ἀποστολῆς. Ἡ κανονικὴ ἔκφραση πού πέτυχε ὁ Κάλβος, ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια ἑνὸς καινοῦρου κόσμου. Κάθε του εἰκόνα παρουσιασμένη σὰν μιὰ δύναμη τοῦ πνεύματος, προκαλεῖ μιὰ νέα εἰκόνα μέσα στὴν πραγματικότητα, δηλαδή μιὰ νέα οὐσιαστικὴ δύναμη. Γι' αὐτὸ ἴσως νάχει καὶ ξεχωριστὴ σημασία τὸ γεγονός ὅτι, τὴν ἴδια ἐποχὴ πού ἡ ποίησή του περνοῦσε μὲ ἀδιαφορία στὴν πατρίδα του, στὴ Γαλλία μεταφρασμένη ἀπὸ τοὺς δυὸ καλλίτερος Ἀσιανολόγους τῆς ἐποχῆς⁽³⁾ προκαλοῦσε (ὅπως ἀναφέρει ὁ Παλαμάς) τὴ μεγαλύτερη ἐντύπωση. Αὐτό, θὰ μοῦ χρησιμέψει πάρα κάτω καὶ σὰν ἐπιχείρημα γιὰ τὴ γνώμη ὅτι τὸ προσωπικὸ ὄφος τοῦ Κάλβου δὲν ὀφείλεται μονάχα στὴ γλῶσσα πού μεταχειρίστηκε, δηλαδή σ' αὐτὸ τὸ μίγμα τῶν κορακίστικων τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ καὶ τῆς λαλουμένης τῆς ἐποχῆς του, ὅπως λέει κάπου ὁ Γ. Σεφέρης⁽⁴⁾. Μιὰ ὑπομονετικὴ, ἐξονυχιστικὴ, ἀνατομικὴ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς, ἀνάλυση τῶν τρόπων πού μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ περάσει μὲ τις λέξεις μέσα στὸ βασίλειο τῆς ἔκφρασης⁽⁵⁾, νὰ βρεῖ ἀκριβῶς τὴ γλῶσσα πού τὸ εἰδικὸ βάρος τοῦ ὄφους του ἀπαιτεῖ, (ὄφους συγκροτημένου ὄχι μονάχα μέσα στὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ μέσα στὴ ζωὴ, σὰν στάση), νὰ χρησιμοποιήσει τὸ πρωτότυπο ἐπίθετο γιὰ τὴν ἐνάργεια τῆς μεταφορᾶς, νὰ ρυθμίσει τὸ μέτρο τῆς ταχύτητας τῶν εἰκόνων καὶ τὴν αἰσθητικὴ τους ὄψη, τέλος νὰ βρεῖ τὸ ἀνάλογον ἑνὸς ρυθμοῦ πού τοῦ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ θέαμα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, μιὰ τέτοια ἀνάλυση, μιὰ τέτοια καταμέτρηση τῶν πολυπλευρῶν προσπαθειῶν ἢ ἐνστικτῶν καινοτομιῶν τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, θὰ μᾶς ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ὀνομάσουμε ποιητὴ λυρικῆς τόλμης καὶ προάγγελο, πολλές φορές, τῶν σημε-

ρινῶν λυρικῶν τρόπων πού μᾶς μαγεύουν, ἀλλὰ—ὄχι μόνον αὐτὸ—καὶ μᾶς πείθουν γιὰ τις ἀπειρες δυνατότητες πού περικλείουν. Καθὼς μὲ δξύτατα κριτικὸ μάτι παρατήρησε κάπου ὁ Τέλλος Ἀγρας «ἡ ἀνοδος τῆς καθαυτοῦ λυρικῆς ποίησης μόλις σήμερα ἀρχίζει». Χρειάστηκε νὰ ὑπάρξουν φοβερὰ ἐπιπόλαιοι καὶ ἀντιπνευματικοὶ ἄνθρωποι γιὰ νὰ συζητήσουν τὴ χρεωκοπία τῆς, στηριγμένοι τάχα στὸν ἀντιπονητικὸ χαρακτήρα τῆς ἐποχῆς μας. «Ἀλλὰ γιατί;», ρωτᾷ ὁ Ἀγρας. «Προσφορώτερη ἦταν ἡ ποίηση στὶς κλασσικὲς ἐποχές, ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ τάξη καὶ τὸ πνεῦμα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀπόστρεφε τὰ μάτια ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ ἑαυτοῦ; Μὰ ἴσα-ἴσα, ἂν τὸ καλοσυλλογιστοῦμε, ἡ ποίηση ὡς τὰ σήμερα ὑπῆρξε σπανία, δέσμια τῆς φιλολογίας, τῆς στιχουργικῆς, τῆς ρητορείας. Δὲν ἔδωσε ἀκόμη τὸν ἐπικὸ τῆς Δάντη, τὸν δραματικὸ τῆς Σαίξπηρ ἢ λυρική ποίηση. Στὴν ἐποχὴ μας, ὡστόσο, ὁ ἄνθρωπος φέρεται ὀλοένα νὰ ἐξοφλήσει τις σχέσεις του μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Στὸ μέλλον ἡ ποίηση πού μορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ, θὰ σαλέψει σύσσωμο τὸν ὄγκο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ὡς τις πιδὲ ἐπώδυνες ρίζες τῆς»⁽⁶⁾.

Φαίνεται ὅτι ἐμπνευσμένοι ἀπὸ ἕνα τέτοιο δράμα, καὶ ἔχοντας μπροστὰ στὰ μάτια τους ἕνα τέτοιο στόχο, οἱ σύγχρονοι ποιητὲς τῆς Εὐρώπης δώσανε κιόλας ἕνα ἔργο, πού μερικὰ του ἐξαγόμενα εἶναι σὲ θέση ν' ἀποτελέσουν ἀπὸ τώρα τις βάσεις τῆς αὐριανῆς λυρικῆς τέχνης. Καὶ στὴν προσπάθειά τους νὰ μὴν ἀφήσουν τις τολμηρὲς τους πράξεις ξεκρέμαστες μέσα στὸ χρόνο, φρόντισαν ὄχι μονάχα νὰ βροῦν κρυμμένες ἀντιστοιχίες τῆς νοοτροπίας τους αὐτῆς μέσα στὰ ἔργα τοῦ παρελθόντος⁽⁷⁾, ἀλλὰ καὶ νὰ σημαδέψουν τις βασικὲς πηγές ἀπ' ὅπου ὀρμήθηκαν γιὰ νὰ καταλύσουν—ἰδρύοντας ἕναν ἄλλο—τὸν παλιὸ κόσμο τῆς τέχνης. Ἔτσι γιὰ τὴ Γαλλία, δηλαδή γιὰ τὴ μεσοπολεμικὴ Εὐρώπη, οἱ πηγές αὐτὲς προσδιορίστηκαν γύρω ἀπὸ τὸ 1870—1880⁽⁸⁾. Γιὰ μᾶς, πού θὰ θέλαμε νὰ κάνουμε μιὰ παράλληλη ἀναδρομὴ στὸν τόπο μας, τὸ συγκεκριμένο καὶ βασικὸ αὐτὸ ἔργο πού θὰ ἐπεξηγοῦσε τὸ ξεκίνημά μας ἴσως εἶναι ἀνύπαρκτο. Περιορισμένοι στὴν ἀναζήτηση ὑπαινυγμῶν ἢ κρυμμένων στοιχείων ἀπὸ τὴ μακράϊωνη πνευματικὴ μας κληρονομία, θὰ στεκόμασταν πολλές φορές στοὺς ἀρχαίους λυρικούς, στοὺς Ἀλεξανδρινούς ἐπιγραμματοποιούς, στοὺς Βυζαντινοὺς ὕμνωδούς, στὰ δημοτικὰ μας πρό πάντων τραγούδια. Μὰ ἔργο ἄμεσα συνδεμένο χρονικὰ μαζί μας, ἔργο ἑνὸς λυρικοῦ, πού θὰ μπορούσε περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα νὰ χαρακτηριστεῖ

(3) Δὲν ξέρω ποιὸς ἀκριβῶς ἔννοεῖ. Τὴ μόνη μετάφραση πού ἔχω ὄψ' ὄψεῖ μου παραθέτω ἔδω πέρα. *La Lyre Patriotique de la Grèce. Odes traduites du Grec moderne, de Kalvos de Zante, par Stanislas Julien Paris. Librairie de Paytieux M. DCCC XXIV.*

(4) Νέα Γράμματα. Τόμος Γ' Φεβρουάριος 1937. Ἀπορίες διαβάζοντας τὸν Κάλβο (σελ. 145).

(5) Ὁ Γ. Σεφέρης, τὴν ἀληθινὴ ποίηση τοῦ Κάλβου βρίσκει πίσω ἀπὸ τις λέξεις, *Νέα Γράμματα*, ε. ἀ. (σελ. 149). Ἀπεναντίας ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς σ' ἕνα ἄρθρο του γιὰ τὸν Καβάφη (Κύκλος, τόμ. II, σελ. 81) συγκαταλέγει τὸν Κάλβο ἀνάμεσα στοὺς ποιητὲς ἐκείνους, πού οἱ λέξεις τους ἀνασηθοῦν ἀναπόσπαστα μὲ τὴν ἐμπνευση καὶ ἐνοματώζονται στὴν ἀκραιότητα τοῦ ποιητικοῦ ἀποτελέσματος.

(6) Ρυθμὸς τ. 9, Ἰούνης τοῦ 33. Ἀπάντηση σὲ ἔρευνα τοῦ περιοδικοῦ (σελ. 273).

(7) Ἴωνες φιλόσοφοι, καλλιτέχνες τῶν Κυκλάδων, Γερμανοὶ καὶ Ἀγγλοὶ ρομαντικοὶ καὶ μυστικοὶ (Blake, Novalis, Achim von Arnim κλπ.).

(8) Arthur Rimbaud (1872—73) *Comte de Lautréamont* (1878).

ὅτι, σχετικὰ πάντοτε μὲ τὴν ἐποχὴ του, κλείνει τίς περισσότερες ἀναλογίες μὲ τὰ αἰσθητικὰ ἐξαγόμενα τῆς σημερινῆς λυρικῆς ποιήσεως, σὰν τέτοιο ἔργο, δίχως ἀμφιβολία, θὰ ἔπρεπε τότε νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου⁽⁹⁾.

Ἐπειδὴ μιὰ τέτοια φράση μπορεῖ νὰ δώσει λαβὴν σὲ πολλές παρανοήσεις, πρέπει νὰ ποῦμε: Πρόδρομοι σὲ τῶν σημερινῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴν ποίηση, ὄχι, δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ Ἀνδρέας Κάλβος. Ὅσο ὑπάρχουν πολλές πλευρὲς τοῦ ἔργου καὶ τῆς ζωῆς του ποὺ μᾶς βρίσκουν σύμφωνους καὶ μᾶς ἐνθουσιάζουν, ἄλλο τόσο ὑπάρχουν πλευρὲς ποὺ μᾶς βρίσκουν ριζικὰ ἀντίθετους. Ἀλλ' ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ποὺ περισσότερο ἀπ' ἄλλους τοὺς ἄλλους, ὡς τὰ σήμερα, συγκεντρώνει τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ τὸν ἐπισημάνουμε σὰν ὀρόσημὸ σημαντικὸ στὴν ἱστορία τῶν περιπετειῶν μας, ἀλλοιωμένος ἴσως, ἀπροσάρμοστος, δυσκολοσίμητος, πάντως εἶναι αὐτός. Πάντως γιὰ μᾶς, ἡ χρονολογία εἶναι παλαιότερη ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ, τοῦλάχιστο γιὰ μισὸν αἰῶνα: Εἶναι τὸ 1830.

Καὶ γιὰ νὰ μὴν ἀφήσουμε τὴ γνώμη αὐτὴ χωρὶς στηρίγματα, θὰ πάρουμε τὰ χαρακτηριστικὰ πάνω-κάτω γνωρίσματα τῆς Λυρικῆς τέχνης τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα, (καὶ μάλιστα τῶν δύο τελευταίων δεκαετιῶν του) καὶ θὰ δοῦμε ὡς ποῖο βαθμὸ στάθηκε ὁ ποιητὴς αὐτός, ἐνασκώντας τὴ Λυρικὴ του τόλμη, ὁ πραγματοποιητὴς τους.

Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὰ δύο πρῶτα στοιχεῖα ποὺ ξεχωρίζουν ὡσὰν ν' ἀποτελοῦν τοὺς στύλους τῆς ἀρετῆς ποὺ κολακεύεται νὰ προβάλλει σήμερα ἡ ποίηση, εἶναι τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἱρρασιοναλιστικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ὅταν λέμε «ἀσυμβίβαστο τῆς ψυχῆς» ἐκφράζουμε βέβαια μιὰ πολύπλοκη ἔννοια ποὺ ἔχει ἐφαρμογὴ ὄχι μονάχα μέσα σ' ἓνα ἔργο, ἀλλὰ καὶ—ἰσότιμα πάντοτε— μέσα σὲ μιὰ ζωὴ, ἐννοοῦμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἱκανότητος ποὺ σὲ τελικὴν ἀνάπτυξη νὰ σημειώνει ὀλοφάνερα τὴν ὑπεροχὴ τῆς φαντασίας καὶ τῶν ἔμφυτων προσόντων ἀπέναντι στὴν μαθηματικὴ μέθοδο τῆς ἀντιγραμμένης, κατὰ ἓνα λιγώτερο ἢ περισσότερο φιλολογικὸ τρόπο,

(9) Εἶναι πολλοὶ ποὺ θεωροῦν καὶ ὑποστηρίζουν σὰν τέτοιο τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη. Ἄν καὶ πιστεύω ὅτι ὁ Καβάφης εἶναι μεγάλος ποιητὴς, νομίζω ὅτι ἐργάστηκε ἀντίθετα ἐντελῶς μὲ τίς ἐπιδιώξεις καὶ τίς τάσεις τοῦ σημερινοῦ λυρισμοῦ (ὅπως τοῦλάχιστον αὐτὸς μπορούν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ Σχολές, νὰ προσδιοριστοῦν σύμφωνα μὲ τὴ συνισταμένη τῶν πραγματοποιήσεων τοῦ μεσοπολέμου). Καὶ μοῦ εἶναι εὐκόλο νὰ πῶ τοὺς δύο κυριώτερους λόγους: Στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη λείπει πρῶτα· πρῶτα ἡ εἰκόνα ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴ σύγκρουση δύο πραγματικῶν καταστάσεων καὶ τῆ συνένωσή τους σ' ἓνα ἐπίπεδο ἀνώτερο. Λείπει ἔπειτα ἡ αἰσθησιμότης τῆς φύσης ὀλοκληρωτικὰ. Τὸ μόνο ἴσως ποὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει μαζί μὲ τὸν Γ. Θεοτοκά, εἶναι ὅτι ὁ Καβάφης ἔσπασε τὸ κλουβὶ καὶ ἀπελευθέρωσε τὸ πουλί. Ἐμμεσοὺς τρόπον, ὄχι ἀρκετὸς, γιὰ νὰ τοῦ δώσει τὴ θέση ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει.

ζωῆς. Ἐννοοῦμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἱκανότητος ποὺ νὰ ἐπιβάλλει τὴν φανατικὴ περιφρόνηση τῶν μιμητικῶν μεθόδων καὶ τὴν ἀπόλυτη πεποίθησι στὶς δημιουργικὲς δυνατότητες τοῦ πνεύματος. Κανονικὰ βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῆς στειρότητας, ποὺ μὴν ἔχοντας τρόπο ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ κοιτάσματα ἐσωτερικοῦ θησαυρισμένου πλούτου καὶ ἀπορφανισμένη ἀπὸ μιὰ συναίσθησι ὑπεροχῆς ἀπέναντι στὴν παράδοσι, στηρίζεται στὸν ἄκαρπο μόχθο, καὶ δὲν κάνει κάθε φορὰ μέσα στὸ χρόνο παρά βῆμα σημειωτὸν, ὀχυρωμένο κι' αὐτὸ κάτω ἀπὸ τίς σημαῖες τῆς μετριοπάθειας καὶ τοῦ παρεξηγημένου σεβασμοῦ.

Δὲ νομίζω νὰ ἔχει σημασία τὸ ὅτι ὁ Κάλβος μᾶς ἄφησε ἓνα τόσο στενὸ καὶ περιορισμένον ἔργο. Ἀρκεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι κατάρθωσε, μέσα στὶς λιγοστὲς σελίδες τῆς Λύρας του, νὰ βρεῖ μιὰ καινούρια ὀπτικὴ γωνία, νὰ δημιουργήσῃ δικούς του ρυθμούς, δική του ἀντίληψη τοῦ κόσμου, κι' ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ καταπατήσῃ πολλές φορὲς τὴ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ, ν' ἀντισταθεῖ στὴν εὐκολία ἄλλων μέτρων ποὺ σίγουρα θὰ τὸν ἔκαναν δημοφιλέστερο, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰναὶ συνεπέστερος μὲ τὸ δικὸ του νόημα τῆς τέχνης καὶ γιὰ νὰχεῖ ἀδιάκοπα τὴ συνείδησι τῆς ψυχικῆς του ἐπάρκειας, ὅπως τὴν εἶχε ὅταν μὲ τρόπους ἀνάλογους προτιμοῦσε νὰ ἐκδηλώνει, μέσα ἀπὸ τὴν ὑπερηφάνεια, τὴν ἀνυποταγὴ του στὶς μετριώτατες κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου. Παράλληλα ὁ Κάλβος δείχνει ἐκεῖ μέσα ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ποὺ περισσότερο ἀπὸ ἄλλους τοὺς ἄλλους σίμωσε τὴν ὑπεπραγματικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου. Ὅχι μονάχα ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο φτιάχνει μιὰν εἰκόνα, μὰ κι' ἐκεῖνος μὲ τὸν ὁποῖο ζευγαρώνει δύο εἰκόνας, εἶναι τρόπος ποὺ βιάζει τὴν πτωχευμένη φαινομενολογικὴ ὄψη τῆς πραγματικότητος. Κι' ἂν μερικὲς ἐκφράσεις του σκανδαλίσανε βαθεῖα τὴν ἐποχὴ του, ὑπάρχουν ἄλλες τόσες, ποὺ ἀκόμα καὶ σήμερα βρίσκουν ἀντιστάσεις, γεγονὸς ἱκανὸ νὰ δείξει τὴν ὀξύτητα μιᾶς τόλμης, ποὺ, γιγαντωμένη ἀργότερα ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους, ἐμελλε νὰ ρίξει τόσες σπορὲς μέσα στὸ εὐφορο χῶμα τοῦ μέλλοντος. Ἴσως μάλιστα ἂν ἡ συναισθηματικὴ ἐμπλοκὴ, γιὰ τὴν ὁποῖα μιλήσαμε πρὸ πάνω, δὲν εἶχε μεταλλάξει τόσο νωρὶς τὴ βιολογικὴ του ἀνταρσία σὲ φυλετικὴ, πρᾶγμα πάλι ποὺ μέσον τῆς Ἀρετῆς τὸν ὀδήγησε στὸ ὄραμα μιᾶς πολὺ ἀρχαιοπρεπῆς αἰσθητικῆς, ἀναγκάζοντας τὴν εἰκονοπλαστικὴ του φαντασία νὰ τροφοδοτιέται δυστυχῶς μ' ἓνα σωρὸ κλισιῶ τῆς παλιᾶς μυθολογίας, θὰ βρισκόμασταν μπροστὰ σὲ μιὰ ποίηση καθαρὰ ἱρρασιοναλιστικὴ, πάντοτε βέβαια μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ξεφυλλίζοντας τίς εἰκοσι ὀδὲς τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, μπορεῖ νὰ παρακολουθησῇ κανεὶς, ἔτσι καθὼς ἐδῶ κι' ἐκεῖ ξεφεύγουν τὸν

ἔλεγχο· τοῦ ἐπίχτητου κλασικισμοῦ του, ἐκφράσεις ἀξίες τῆς λυρικής τόλμης :

Ἡ πλάτη τῶν ὑδάτων
τ' ἀστρα ἀχνίζουν
ἀπὸ ὄροσιαν ἀστράπτει
ἡ γνῶμη ρέει
ὄπου τὰς τρίχας πλόσσας
τῶν Φοιβητίων ἡ ὦραι
ὁ ἀνεμὸς σχισμένως

Ἡ ἀνθρωποποίηση τῶν στοιχείων τῆς φύσης, ἡ ὕλοποίηση τῶν ἀύλων, ὁ ἔμφυχος ρόλος τῶν ἀψύχων, ἡ ἀμοιβαία μετάθεση οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων, ἡ λεκτικὴ εὐκινησία, ἡ παράλειψη ἑνὸς ἀκέραιου ἐλιγμοῦ σκέψης, ὑπάρχουν κιόλας διασπαρμένα μέσα στίς περιεκτικὰς στροφές τῶν Ὁδῶν. Μονάχα ὁ Κάλβος ἢ ἕνας σημερινὸς ποιητὴς π. χ. θὰ μπορούσαν νὰ ποῦν ὅτι

Ἡ νύκτα κόπτει τὰς βρῦσεις
ἀντὶ νὰ ποῦν ὅτι τὸ νυκτερινὸ ψῦχος πα-
γώνει τὰ νερά, καὶ μονάχα οἱ ἴδιοι θὰ μπο-
ρούσαν νὰ αἰφνιδιάσουν τὸ λυρικό εὐρημα
ἐπάνω στὴν καμπὴ τῆς μεταμορφωτικῆς του
δύναμης, εἴτε μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα με-
γαλοπρέπειας

Βροχὴ εἶτι ἐναέριος
ἐνῶ κοιμῶνται οἱ ἀνεμοὶ
τῆς οἰκουμένης,
Ἡ τιμωρὸς συνειδησις
μὲ σὲ πλαγιάζει ἀλλάζουσα
τὰ χόρτα εἰς δράκοντας.

Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν πινακοθήκη τοῦ ἀρχαίου πλαστικοῦ κόσμου, πάλι ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ χαρίζει ὁ ποιητὴς αὐτὸς στὴν ἔκφραση μιὰν ἐνταση πρωτογνώριστη, μιὰ χρωματικὴ θερμότητα, ἔτσι ποῦ νὰ ξαναπαρουσιάζει τίς εἰκόνες ἔξω ἀπὸ τὴ φθορὰ τῆς συνήθειας :

Ἀλλὰ τῶν μακαρίων
σταύλων ἰδοὺ τὰ ἡῶα
κάγκελα ἢ ὦραι ἀνοίγουσιν
ἰδοὺ τὰ ἀκάμαντα ἀλογα
τοῦ ἡλίου ἐκβαίνου
Χρυσὰ φλογώδη καίουσιν
τοὺς δρόμους τοῦ ἀέρος
τὰ ἀμιλλητήρια πέταλα
τοὺς οὐρανούς φωτίζουν
λάμπουσαι αἱ χαίται

Αὐτὰ τὰ «ἀμιλλητήρια» πέταλα, μαρτυροῦν ὅτι τὸ πρωτότυπο ἐπίθετο βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς ποιητικῆς του προσπάθειας. Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα ἕνα οὐσιαστικό: *Τὸ χέρι*. Στους μέτριους ποιητὲς τὰ χέρια ἀπαντοῦνε ἀπαλά, κρινοδάχτυλα, ἀβρά, ὠραία, λιγνά, δεητικά, κοντυλένια. Στὸν Κάλβο ἔξη φορές ὄπου ἀπαντιοῦνται, εἶναι καὶ τίς ἔξη φορές πρωτότυπα: *Χεῖρες κεραυνοφόροι, χεῖρες πρόβοι, χέρια ἀφθονα, χεῖρα ἐπουράνιον, χεῖρα εὐστοχον, χέρι χάλκεον*. Κι' ἡ πιὸ πρόχειρη ματιὰ συναποκομίζει ἀφθαρτα, παρθενικά ἐπίθετα: Τὰ σύννεφα εἶναι *βρονταῖα*, τὰ φύλλα *ἀτρέμητα*, τὰ δάση *εὐάνεμα*, ἡ φωνὴ *ἠδυόγειρος*, ὁ νάυ-

της *αὐθάδης*, ἡ βροντὴ *πετρωτὴ*, ἡ γῆ *πολυβότανος*, ἡ ὀμίχλη *ἀργυρέα*, τὸ δρέπανον *ἀχόρταστον*. Κι' ὅταν ἀκόμη μεταχειρίζεται ἀρχαϊκὰ ἐπίθετα, ξέρει νὰ τὰ διαλέγει καὶ νὰ τὰ τοποθετεῖ μὲ τὴ μέριμνα τοῦ αὐστηρὰ προσωπικοῦ του ὕφους: τὰ ρόδα εἶναι *ἀμβροσίονμα*, τὸ σπήλαιον *δίκρανον*, *λιγύφθογγον*, ἡ ξηρὰ *ἀλίκυπος*, τὸ ξύλον *μελίφρονον*, οἱ χάριτες *ζεφυρόποδες*. Πολλὲς φορές δὲν εἶναι τόσο ἀπὸ τὸ ὠρίμασμα ἑνὸς μακροχρονίου στοχασμοῦ, ὅσο ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση μιᾶς ἐνστικτικῆς βιολογικῆς ἀνάγκης ποῦ τὸ στόμα ζητάει νὰ κολπωθεῖ ἐπάνω σὲ μιὰ καινούρια, ὄχι μουσικὴ, ἀλλὰ καθαυτὸ λυρική διάρθρωση τῶν φθόγγων :

Ἐχεον πολυάριθμα
Μελισσῶν ἔθνη οἱ σίμβλοι
τῆς Πάργας βαθμηδὸν
εἰς τὸν πολὺν ἐπέταον
καρπὸν λυαίων.

Ἐδῶ πιά οἱ λέξεις προχωροῦν πέρα κι' ἀπὸ τὴν καθιερωμένη σημασία τους, συζοῦνε μὲ μιὰ ἀλληλουχία τόσο σπάνια, ποῦ ἡ κίνηση τῆς γλώσσας πρωτοδοκιμάζεται σὲ μιὰν ἀγνωστὴ ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη περιοχὴ. Ἡ ἔμφυτη ποιητικὴ νοημοσύνη τοῦ Κάλβου, ἀβίαστα φτάνει σὲ τεχνικὰ εὐρήματα ποῦ θὰ τὰ ζήλευαν κι' οἱ πιὸ μεγάλοι ἔξοιοι πρωτοπόροι, ἀν ἦταν σὲ θέση νὰ γευτοῦν τὰ μουσικὰ καὶ τίς δυσκολίες τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Γιὰ μένα π. χ. δὲν εἶναι μικρὸ πρᾶγμα τὸ ὅτι τοποθέτησε μὲ μιᾶς καὶ ἀδίστακτα τὸ ἐπίθετο ὕστερ' ἀπὸ τὸ οὐσιαστικό, καταργώντας συνάμα τὴ διπλὴ ἐπανάληψη τοῦ ἀρθροῦ. Ἐκφράσεις σάν κι' αὐτὲς

τοὺς θαλάμους νυμφικούς
ἐπὶ τοὺς βράχους Ἀλβιονεῖους
τοῦ Κερκετέως δενδρόεντος
τὸ κῦμα Ἰόνιον πρῶτον

Εἶναι λύσεις ὑπαγορευμένες ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη εὐγένειας καὶ συντομίας ἐλλειπτικῆς, ποῦ συνειδητοποιήθηκε στίς τελευταῖες μόλις δεκαετηρίδες τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Πῶς τὴν ἐνοιῶσε λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Κάλβος; Ἀφήνοντας συχνότατα μιὰν ἔννοια νὰ διασκελιστεῖ σὲ δύο, σὲ τρεῖς, σὲ τέσσερις ἄλλους στίχους, κατορθώνει νὰ διατηρεῖ τὴ λεκτικὴ ὁμορφιά ἔστω καὶ ἀνεξάρτητα ἢ παράλληλα μὲ τὸ νόημα, σὲ σύντομες φράσεις ποῦ θυμίζουν ἀπὸ μακρὰ ὄλα ὅσα ὁ ἐλεύθερος στίχος κατάρθωσε ἀργότερα νὰ πετύχει στὸ κεφάλαιο τῆς παρθενικῆς ἀφιλοκέρδειας.

Ἦ χρυσὸν ἄωρον χάσμα
τῶν τυράννων ἀνάστε-
Μελίφρονον ὀακίνθονον
Χαρᾶς ἐλαίου φύσημα
Μέτρον τὰς Ἀχαΐδας

Καὶ ἄλλοτε πάλι, καταλύοντας μ' ἕναν ὁποιοδήποτε τρόπο, μὲ μιὰ παρένθεση λ.χ.